

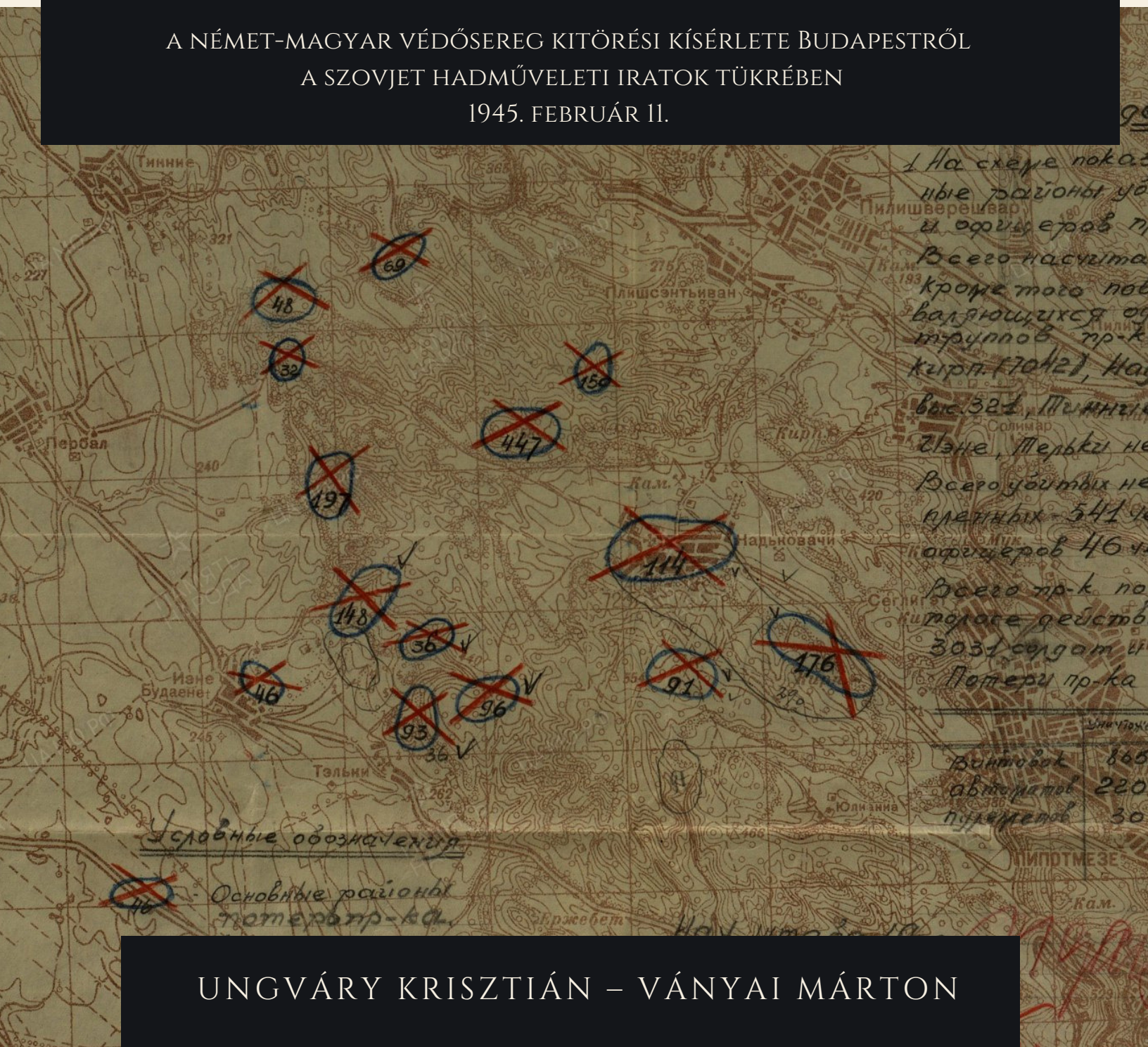
CLIO

MŰHELYTANULMÁNYOK

2019/1. SZÁM

"...NAGYRÉSZE MEGSEMMISÜLT..."

A NÉMET-MAGYAR VÉDŐSREG KITÖRÉSI KÍSÉRLETE BUDAPESTRŐL
A SZOVJET HADMŰVELETI IRATOK TÜKRÉBEN
1945. FEBRUÁR 11.

UNGVÁRY KRISZTIÁN – VÁNYAI MÁRTON

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödők Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám

Felelős szerkesztő: Fóris Ákos – Gellért Ádám

© Ungváry Krisztián – Ványai Márton, 2019
© Clio Intézet, 2019

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma
támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: A 19. lövészadosztály vázlata a kitörés felszámolásáról a megsemmisített erők számszerű
jelölésével, 1945. február 11–15.

Forrás: Ungváry Krisztián magángyűjteménye

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

4	BEVEZETÉS
6	A SZOVJET CSAPATOK HADRENDJE
10	A SZOVJET „BUDAPESTI CSOPORT” TERVEI ÉS REAKCIÓI A KITÖRÉS KAPCSÁN
18	A BOLYAI AKADEMIA KÖRNYÉKE ÉS AZ NKVD
25	A KITÖRÉS FELSZÁMOLÁSA A VÁROSBAN
28	PFEFFER-WILDENBRUCH TÁBORNOK ELFOGÁSA
33	A KITÖRÉS FELSZÁMOLÁSA BUDA ÉS A FRONT KÖZÖTT
38	A SENKIFÖLDJE ELÉRÉSE
41	HADMŰVELETI ÉRTÉKELÉS
45	ZÁRSZÓ
47	TÉRKÉPMELLÉKLET
47	A 180. lövészhadosztály védőkörlete az útzárak és harckocsizárak jelölésével
48	A 19. lövészhadosztály vázlata a kitörés felszámolásáról a megsemmisített erők számszerű jelölésével, 1945. február 11–15.
49	A 49. lövészhadosztály arcvonala Anyácsapuszta-Nyakas-tető térségében, 1945. február 13.
50	A kitörés főiránya a városon belül, 1945. február 11.
51	A 46. hadsereg frontvonala és tartalék erői, 1945. február 11–13.
52	A 11. gárda-lovashadosztály vázlata a kitörés felszámolásáról, 1945. február 13–17.
53	FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Bevezetés

Az alábbi munka arra tesz kísérletet, hogy a nemrég kutathatóvá vált szovjet hadműveleti naplók segítségével mutassa be Budapest ostromának talán legdrámaibb felvonását, a német-magyar védősereg 1945. február 11-i kitörési kísérletét.¹

Erre kiváló lehetőséget nyújt, hogy az utóbbi években a szovjet hadműveleti iratok elképesztő bőségben kerültek fel az internetre. Az Orosz Védelmi Minisztérium Központi Irattára (Centralnij Arhiv Mínyisztyersztva Oboroni Rosszjiszkoj Fegyveraciji, a továbbiakban CAMO) a Pamjaty Naroda projekt² keretében kereshető formában feltöltötte a szovjet hadsereg hadműveleti iratainak rendkívül jelentős részét. Sajnos azt nem tudjuk, hogy a válogatás pontosan milyen alapon történt, mint ahogy az sem tudható, hogy a dokumentumok feltöltésének mi a menetrendje és mi az, ami még várhatóan kutathatóvá válik. Fontos hangsúlyozni, hogy a CAMO nem levéltár, hanem irattár. Ez azért lényeges különbség, mert a kutató itt nem kutathat az irattári anyagban korlátlanul, hanem csak azt kapja meg, amit az irattár jónak lát – és az irattár nem köteles arra sem, hogy anyagaihoz teljes körben biztosítson segédleteket, illetve rendelkezésre bocsássa fondjai teljes jegyzékét. Az iratokkal kapcsolatos megkeresésünkre mindössze annyit válaszoltak, hogy ha valami hiányzik a kutatásainkhoz érdemes „várni, és rendszeresen felkeresni az oldalt [az adott információ ügyében], vagy önállóan kutatni” a levéltárakban személyesen.³ Azonban már jelenleg is elmondható, hogy a Budapest ostromában résztvevő egységek hadinaplói hadosztályszintig sokszor több verzióban is rendelkezésre állnak, sőt sok esetben még az ezredek hadinaplói is fellelhetőek.⁴ Természetesen ezek részletessége igen széles skálán mozog. A kitörés témája kapcsán nincs okunk azt gondolni, hogy sok fontos dokumentumot visszatartottak volna a kutatás lehetősége alól.

Az iratok kapcsán két technikai megjegyzés szükséges. Az első az, hogy a szovjet dokumentumokban nem a közép-európai időt adták meg, hanem a moszkvait. Ebből adódóan minden jelentésben két órával későbbi időpontok szerepelnek. A kétféle

¹ Szerzők ezúton is köszönetet mondanak Meruk Józsefnek és Számvéber Norbertnek hasznos megjegyzéseikért.

² <https://pamyat-naroda.ru/>

³ Ungváry Krisztián 2017–2018. között egy megbízottján keresztül kutatott a podolszki katonai levéltárban. Nem ismert egyetlen olyan magyar állampolgárságú kutató sem, aki személyesen kutathatott volna itt. A kutatást orosz állampolgároknak is rengeteg bürokratikus akadály nehezíti. A Hadtörténeti Levéltár részéről Gruber Mihály 2015-ben részleges betekintést nyert a levéltár fondjegyzékeibe, azonban az iratokat eredetiben nem kutathatta.

⁴ Tanulmányunkban az összes említett hadosztály, illetve annál magasabb szintű egység hadinaplóját illetve egyéb iratanyagát felhasználtuk, amennyiben az ezredek hadinaplói érdemleges információt tartalmaztak, azt külön jegyzetben jelöltük.

időszámítás problémáját kiküszöbölése érdekében minden időpontot a magyar időszámításnak megfelelően adunk meg és az idézett dokumentumokban az időpontokat ennek megfelelően hallgatólagosan javítottuk. A második pedig az, hogy a szovjet jelentések az elért terepszakaszokat a fővároson belül „*kvartal*” azaz háztömb számmal adták meg, bizonyos objektumokat pedig külön objektum-számmal jelöltek. Amennyire csak lehetséges, ezeket a jelöléseket lábjegyzetben magyarázzuk el.

Budapest ostroma az utóbbi évtizedekben örvendetes módon egyre nagyobb figyelmet kapott. Az ostromról Ungváry Krisztián írt tudományos igényű monográfiát, de Gosztonyi Péter is közreadta kutatásainak eredményeit.⁵ A magyar Hadtörténelmi Levéltár és a német Bundesarchiv 1999-ben kiadta az akkor rendelkezésre álló Budapesttel kapcsolatos katonai iratokat⁶ – azonban ebbe egyetlen kitöréssel kapcsolatos szovjet dokumentum sem került be (mivel akkor még a CAMO iratanyaga egyáltalán nem volt hozzáférhető). Helytörténeti munkák,⁷ interjúgyűjtemények⁸ és tudományos igényű feldolgozások⁹ is megjelentek a budapesti csatáról, a kiadott visszaemlékezések száma pedig több tucatnyi. A téma nem csak Magyarországon, hanem nemzetközileg is komoly figyelmet kapott, amit az is illusztrál, hogy egy ostromról szóló monográfia jelenleg kínai és román fordításban is megjelenés alatt van és nemrégiben egy portugál történelmi népszerűsítő kiadvány is különszámot szentelt a magyar főváros ostromának.¹⁰ Magáról a kitörésről azonban mind a mai napig csak Ungváry Krisztián írt – alapvetően német és magyar interjúkra támaszkodva – tudományos munkát, illetve Számvéber Norbert vizsgálta a kitörés kérdését a páncélozott járművek szempontjából, illetve Dávid Zsolt és Miklós Tamás adott közre egy tanulmánynak is beillő, rendkívül adatgazdag forrásközlést.¹¹

⁵ Gosztonyi, 1998; Ungváry, 1998. (a monográfia 7. átdolgozott kiadása 2013-ban jelent meg, lásd: Ungváry, 2013.)

⁶ Számvéber, 1999.

⁷ Mihályi – Tóth – Tulok, 2017.

⁸ Hingyi, 2017.

⁹ Nevenkin, 2014; Számvéber, 2018; Markó, 2005; Ungváry, 2016.

¹⁰ A téma népszerűsítő, illetve nem tudományos jellegű bemutatásainak felsorolásától itt eltekintünk.

¹¹ Dávid – Miklós, 2018.

II. A szovjet csapatok hadrendje

A szovjet csapatok hadműveleteinek értékeléséhez szükséges a Budapestet ostromló szovjet alakulatok hadrendjének bemutatása.¹² Sajátos módon a pesti és a budai oldal ostromát nem egy parancsnokság felügyelte. Míg a pesti oldalon a 18. önálló gárda-lövészhadtest törzse vette át az összes ostromló csapat feletti parancsnokságot, addig a budai oldalon a harcvezetés a 46. hadsereg feladata maradt 1945. január 18-ig. Január 11-én a 18. gárda-lövészhadtest törzséből hozták létre a „Budapesti Csoportot” (koordinálva a légierő és a Dunai Flottilla akcióit is), de ez a csoport továbbra is csak a pesti oldal hadműveleteiért volt felelős. A pesti oldal elfoglalását követően, amikor a 18. önálló gárda-lövészhadtest Budára települt, vette át a harcvezetést a 46. hadseregtől.

1945. február 11-én az ostromlók hadrendje (északról délre haladva) a következő volt:

Alakulat	Élelmezési létszám ¹³	Lövegek	Bevetés helye
18. gárda-lövészhadtest törzs	1169	-	Budakeszi
75. hadtest törzs	800	-	Filatori utca, Viharhegy
109. gárda-lövészadosztály	4090 ¹⁴	48	Margit körút – észak
180. lövészadosztály	3503	49	Gyógyfű utca–Margit körút
37. hadtest törzs	856	-	Tárogató utca, Lipótmező
297. lövészadosztály	3481	33	Déli pályaudvar–Krisztinaváros
25. gárda-lövészadosztály	3389	54	Hegyalja út
316. lövészadosztály	4212	66	Gellérthegy
83. tengerészgyalogos dandár	2524	35	Gellérthegy
108. gárda-lövészadosztály	4090	5	Déli pályaudvar
320. lövészadosztály	3342	46	Gellérthegy

¹² A hadrend összeállításához több forrást is igénybe kellett venni. Az alapadatokat a 18. gárda-lövészhadtest hadinaplója is tartalmazza. A közvetlen egységek azonban ebben csak részben szerepelnek. Utóbbiakat a 2. Ukrán Front havi állományjelentései tartalmazzák, de az NKVD egységek ebben sincsenek benne. Ebből is adódik, hogy a közölt hadrend nem tekinthető teljesnek.

¹³ A létszám az 1945. február 1-i adatot tartalmazza. Ennél a 11-i létszám legfeljebb 5%-al lehetett kisebb.

¹⁴ Egy ezred nélkül.

Alakulat	Élelmezési létszám ¹³	Lövegek	Bevetés helye
317. lövészadosztály	5029	58	Lenke tér
337. lövészadosztály	kb. 5000		Budaörs csoporttartalék
336. NKVD ezred	kb. 1000		Húvösvölgy
134. NKVD ezred	kb. 1000		Húvösvölgy-Budakeszi
Összesen	43485	394	

A Budát ostromló lövészerők és hadosztályközvetlen tüzérség 1945. február 11-én¹⁵

Alakulat	Létszám	Lövegek	Bevetés helye
16. áttörő tüzéradosztály			
- 49. könnyű tarackos dandár	kb. 1000	?	?
- 61. ágyús dandár	1395	31	?
- 52. tarackos dandár	1662	67	Kelenvölgy, Lenke tér
- 90. nehéz tüzér dandár	915	28	Óbuda
- 109. nagy hatóerejű nehéz tarackos dandár	1234	23	75. hadtest sávja
- 14. aknavető dandár	kb. 1300		Csörsz utca-Kíssvábhegy
5. gárda áttörő tüzéradosztály törzs	kb. 200		
- 95. nehéz tüzérdandár	kb. 1000	?	317. lövészadosztály sávja
- 18. nagy hatóerejű gárda tarackos dandár	kb. 1000	?	?
- 17. könnyű gárda-tüzér dandár	1319	26	317. lövészadosztály sávja
- 27. aknavető dandár	1304	69	Óbuda, Gábor utca, 108. és 180. lövészadosztály sávja
Továbbá			
105. tarackos dandár (a 7. áttörő tüzéradosztálytól)	kb. 1000	?	Dél-Buda
12. rohamutász ¹⁶ dandár	kb. 1000	?	Raktár utca
14. rohamutász dandár	kb. 1000	?	Költő utca–Istenhegyi út
5. hegyi rohamutász dandár	kb. 600	?	

¹⁵ CAMO, fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1916. A 2. Ukrán Front hadrendje, 1945. február 1.

¹⁶ Oroszul: sturmovaja inzsenyernaja szapernaja brigada, magyar terminológia szerint műszaki rohamutász dandár.

Alakulat	Létszám	Lövegek	Bevetés helye
1. utász-ponton dandár	kb. 600	-	?
48. gárda aknavető ezred	kb. 400	-	Budakeszi, Buda Labanc utca
462. aknavető ezred	kb. 400	?	297. lövészhadosztály sávja
51. aknavető dandár	kb. 1000	-	
38. légvédelmi tüzérhadosztály	kb. 2000	?	a teljes védelmi szakaszon
22. páncéltörő tüzérdandár	1181	?	Kelenvölgy
264. páncéltörő tüzérezred	kb. 400	?	Új Szent János kórház (az ezred a 22. páncéltörő tüzérdandár része)
két harckocsiszázad ¹⁷	kb. 200	19 harckocsi	teljes területen
Összesen	kb. 22110		

A Budát ostromló erők közvetlen alakulatai¹⁸

Hangsúlyozni kell, hogy a fenti hadrend csak a közvetlenül a városostromban érintett „Budapesti Csoport” erőit tünteti fel (ráadásul biztos, hogy nem teljes körben). Az ekkor még csak századszinten létező, átállt magyar honvédekből felállított budai önkénteseket külön nem említjük, mivel ezeket az egyes lövészhadosztályokhoz osztották be. Február 11-én azok létszáma akik hadrafoghatóak voltak, még nem haladhatta meg az ezer főt.¹⁹

A 46. hadsereg illetve a 2. és a 3. Ukrán Front további jelentős tartalékokkal is rendelkezett, amelyek egy részét a kitörés elhárítására is bevetette (lásd 5. térképmelléklet):

Alakulat	Létszám	Harckocsi	Helyszín
4. gárda gépesített dandár	766	11+6 harckocsi	Telki-Budajenő
23. lövészhadtest törzs	kb. 800	-	Telki
49. gárda-lövészhadosztály	4551	-	Mány-Márialhalom
9. légvédelmi tüzérhadosztály	kb. 1500	-	Zsámbék-Piliscsaba
12. hadseregközvetlen páncéltörőágyús dandár	kb. 1200	-	Perbál-Márialhalom-Páty-Telki-Tök-Zsámbék
11. lovashadosztály	kb. 4000	?	Páty
37. harckocsizó dandár	kb. 600	9 harckocsi	Páty
6. gárda gépesített dandár	1841	7 harckocsi	Biatorbágy

¹⁷ Az 5. és a 23. harckocsihadtesttől kikülönítve.

¹⁸ CAMO, fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1916. A 2. Ukrán Front hadrendje, 1945. február 1.

¹⁹ Tóth, 1985: 23. 12 századot említ egyenként 160 fős elvi létszámmal, azonban a századok jelentős része még szervezés alatt állt, a korábban bevetettek pedig súlyos veszteségeket szenvedtek.

Alakulat	Létszám	Harckocsi	Helyszín
19. lövészhadosztály két ezrede	kb. 1500	-	Telki-Zsámbék
10. lövészhadtest törzs	kb. 800	-	Piliscsaba
252. lövészhadosztály	kb. 4500	-	Pilisvörösvár
1505. önjáró tüzérezred	kb. 400	kb. 12 önjáró löveg	Pilisvörösvár
1255. páncéltörő tüzérezred	kb. 600	-	Pilisvörösvár
208. lövészrezred (a 99. lövészhadosztályból)	kb. 800	-	Pilisszántó
10. gárda-lovashadosztály	4444	-	átdobva a Dunán Pomáz térségébe
78. lövészhadosztály	kb. 6000	-	átdobva a Dunán Szentendre térségébe
Összesen:	kb. 33472		

A 2. Ukrán Front fő erői a kitörés sávjában 1945. február 11-én (a tartalék erőket kurzívval jelöljük)²⁰

Amint látható, a kitörés sávjában mélységben is komoly erők állomásoztak – és azokról a hadosztályokról még nem is beszéltünk, amelyek a 2. és a 3. Ukrán Front egyéb tartalékait jelentették. Összesítve a szovjet vezetés legalább 91500 katonát tudott mozgósítani a kitörőkkel szemben. Mindezzel Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok, a Budát védő erők főparancsnoka saját rádiójelentése szerint 14300 ép és 9600 sebesült német katonát tudott szembeállítani. A rádiótávíratában említett 20000 magyar katona fiktív számnak tekinthető, amit az is igazol, hogy sem a kitöréssel kapcsolatos sírokból, sem az átjutottak között nem található sok magyar katona. A magyarok többsége végre sem hajtotta a kitörési parancsot, illetve az első adandó alkalommal elbújt. A kitörésben legfeljebb ezer magyar katona vehetett részt, de többségük a szovjet ellenállást megtapasztalva hamar beszüntette a harcot.²¹

²⁰ A táblázat adatait az érintett egységek hadinaplói alapján állítottuk össze.

²¹ Ungváry, 2016: 187–200. még „néhány ezer” főben adta meg a számot. Jelen kutatásaink alapján egyetlen olyan magyar harccsoportot sem sikerült azonosítani, amelynek 150 főnél nagyobb létszáma lett volna. Február 11-én este a 12. tartalékadosztály, az 1. páncélosadosztály, a Budapest Őrzászlóalj, az Egyetemi Rohamzászlóalj, a Vannay-rohamzászlóalj harccsoportjai kb. 50-150 fővel rendelkezettek. A hadtestközvetlen egységek közül a műszaki és tüzéralakulatok a német kitörési terv szerint is csak a kitörő erők harmadikm, harcfeladatot nem kapó csoportjába soroltak be. Ez sem lehetett azonban túl sok, például a 10. gyaloghadosztályból csupán egy tüzérezred állt rendelkezésre, de ez az egység sem vett részt tényleges harcokban.

III. A szovjet „Budapesti Csoport” tervei és reakciói a kitörés kapcsán

A szovjet fél nyilvánvalóan számolt a védők kitörésével. Erre minden oka megvolt, hiszen a II. világháborúban a keleti fronton egyszer sem fordult olyan eset elő, hogy német csapatok a kitörés lehetőségét elejtve kapituláltak. Még Sztálingrád védői esetében is voltak olyanok, akik megpróbálkoztak ezzel az akcióval, holott a feladat teljesen lehetetlen volt. Jellemző erre a felkészülésre, hogy a 180. lövészhadosztály már 1945. január 13-án vélelmezte, hogy másnap kitörés várható és összes alakulatát riadóztatta.²² Az 52. tarackos dandár 1945. január 30-án arra kapott parancsot, hogy Dél-Budán az esetleges kitörési útvonalakat zárja le és a legénység 50%-át folyamatos készenlétben tartsa, előre bekészített lőszer mellett.²³

A rendelkezésre álló iratokban nincsen nyoma annak, hogy a szovjet fél a kitörés tervezett pontos idejéről előre értesült volna (lásd 4. térképmellékelt). Ez egyébként amúgy sem lett volna lehetséges, hiszen Pfeffer-Wildenbruch a kérdésről eleve csak február 11-én délelőtt döntött és ezt a döntését csak a kora délutáni órákban tudták meg a csapatok.²⁴ Az esetleges elhárító akciók szervezésére a szovjet vezetésnek tehát akkor is csak órái maradtak volna, ha rendelkeztek volna kémekkel a német vagy magyar parancsnokságok valamelyikében.

A „Budapesti Csoport” február 11-i intézkedései között 18 óra előtt csak egy olyan található, amely a kitörés elhárításával hozható kapcsolatba. A nap folyamán ugyanis elrendelték a 337. lövészhadosztály átcsoportosítását Budafokról a Vérhalom tér térségébe. Az alakulatnak másnap reggel négyre kellett ide beérkeznie. A 18. gárda-lövészhadtest hadinaplójában indoklásként annyi szerepel csupán, hogy az átcsoportosítást azért rendelték el, mert az ellenség „több szakaszon is aktív harctevékenységbe kezdett, hogy letapogassa erőinket.”²⁵ Az ellenség bekerítésből való kitörését mindenesetre jelen tudásunk szerint ekkor nem valószínűsítették; holott korábban – mint láttuk – volt rá példa, hogy a pusztá gyanú alapján is riadóztatták az alakulatokat. A 337. lövészhadosztály átcsoportosítása eredetileg alighanem csak középtávú célokat szolgálhatott.

²² CAMO, fond: 1428., opisz: 1., gyelo: 21., 16–17. A 180. lövészhadosztály parancsnokának parancsa: „Minden valószínűség szerint, az ellenség bekerített csapatai meg fogják kísérelni a kivonulást Budapestről az éjjel során. Megparancsolom...”

²³ CAMO, fond: 9865., opisz: 1., gyelo: 18., 34–35. Hadiparancs és helyzetjelentés. Az 52. tarackos dandár törzsfőnökének parancsa: „A foglyok elmondásai alapján, a Budapest város jobb partján bekerített ellenség szándékozik kijönni a bekerítésből. Ezen kísérletet megakadályozandó, a dandárparancsok megparancsolja...”

²⁴ Ungváry, 2016: 189.

²⁵ CAMO, fond: 857., opisz: 1., gyelo: 158. A 18. gárda lövészhadtest hadinaplója 1944. december 31. – 1945. október 4., 57.

Az elvi felkészülésre más jelek is mutatnak. A 180. lövészhadosztály anyagaiban megtalálható egy vázlat a hadosztály vonalában és annak mélységében létesített akadályokról (lásd 1. térképmelléklet). Ez a Széll Kálmán tér-Mechwart-liget közötti arcvonalszakaszt jelentette.

A kitörés során életüket veszítették holttestei a Széll Kálmán téren (1945. február)

A Budapesti Csoport Budán belül alapvetően három védelmi terepszakaszt alakított ki a kitörés elhárítására. Az első maga az arcvonal és a mögötte található 500 méter mélységű terület volt. A második védelmi terepszakaszt az egy kilométeres mélységben települt közvetlen egységek és parancsnokságok jelentették. A harmadik védelmi terepszakaszt pedig a Buda nyugati határánál illetve a Hűvösvölgyben állomásozó NKVD egységek adták. A védelmet támogatta két T-34 harckocsikkal felszerelt század is.

Fontos figyelembe vennünk, hogy a budai részek beépítettsége ekkoriban sokkal csekélyebb mértékű volt, mint manapság, ami azt is jelenti hogy a kertek között könnyebben lehetett haladni. A budai villanegyed házainak jelentős részében nem tartózkodtak szovjet

katonák – akik pedig ott voltak, minden jel szerint nem voltak túlságosan előkészítve a kitörés elhárítására.²⁶

Gosztonyi Péter pontos forrás megjelölése nélkül azt sejtette, hogy a kitörésről a szovjet fél kémei útján előre értesült.²⁷ Arra, hogy a kitörés időpontját elárulták volna, a most kutathatóvá vált szovjet dokumentumok sem adnak információt. A 2. Ukrán Front hadinaplója utal arra, hogy még az események előtt elrendelték a 337. lövészhadosztály átcsoportosítását, azonban arról nem ír, hogy ezt miért tették. Tekintettel arra, hogy február 9-10 között a védők a katlan déli részét teljesen feladták, mindenképp nyilvánvaló volt, hogy az ostrom vége már csak egy-két nap kérdése, hiszen a védőkörlet gyakorlatilag az I. kerületre szűkült le, illetve a szovjet fél is tisztában volt a védők hamarosan elfogyó készleteinek problémájával. Így nem kellett nagy fantázia ahhoz, hogy a szovjet fél a kitörés elhárítására készüljön fel. Egy információ utal a szovjet iratokban a kitörés előkészítésére, nevezetesen az, hogy február 11. folyamán feltűnően sok „vlaszovista” átszivárgását figyelték meg a Margit körút térségében és a 18. gárda-lövészhadtest naplójának értékelése szerint ez már a kitörés előkészítésére, mélységi felderítés céljával történt.²⁸

A 2. Ukrán Front olyan bőségben rendelkezett tartalékokkal, hogy minden elképzelhető forgatókönyvre be tudta biztosítani magát. Így a kitörés hírére a Duna keleti partjáról Pomáz-Budakalász térségébe rendelte a 78. lövészhadosztályt valamint a 10. gárda-lovashadosztályt is, amelynek Izbég-Szentendre magasságába kellett előrenyomulni. Ezzel a kitörés esetleges északi irányát is hermetikusan lezárhatta.²⁹ Budakeszire pedig a 22. páncéltörő dandár érkezett be reggel 7 és dél között, arra az esetre, ha esetleg harckocsik törnének át a védvonalon.³⁰ Hozzá kell tenni, utóbbi intézkedés feleslegesnek bizonyult. Az a néhány páncélozott jármű, amely a rombolási parancs ellenére mégis részt vett a kitörésben, alig néhány száz métert tudott megtenni.

²⁶ Lásd a 130. lábjegyzetet.

²⁷ Lásd Gosztonyi, 1999: 144–145.

²⁸ CAMO, fond: 9937., opisz: 1., gyelo: 45., 14. A 109. nagy hatóerejű nehéz tüzérdandár hadinaplója egy elfogott „vlaszovistát” említ, akinek vallomása szerint további hét személy ment át a Margit körútnál húzódó arcvonalon február 10-én éjjel.

²⁹ CAMO, fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1920. A 2. Ukrán Front hadinaplója, 1945. február 12., 49–50.

³⁰ CAMO, fond: 9715., opisz: 00001., gyelo: 0020. A 22. páncéltörő ágyús dandár napi összefoglalója, 1945. február 2. 12.

*A február 11-én éjjel kilőtt Párduc harckocsi füstölgő roncsa a Fény utca- Retek utca sarkán
1945. február 12-én*

A legmesszebb egy Pz IV. páncélvadász jutott, ezt a Szent János Kórház előtt lőtték ki. A 13. páncélosadosztály egyik Panther harckocsiját a Fény utca-Retek utca torkolatánál lőtték ki az Auguszt-cukrászda előtti kertből (mellette ugyanott egy lövészpáncélos is elpusztult), egy másik harckocsi már a Retek utca és a Széna tér torkolatában vált harcképtelenné (feltehetően harckocsiakna szakította el a láncalját). Egy másik Panther, amelyik a Déli-pályaudvar előtről indult, a Városmajor utcában égett ki.³¹

Érdekes módon a 18. lövészhadtest hadinaplója a kitörés megindítását 11-én este tízre (moszkvai idő szerint éjfélre) teszi, holott az már este nyolckor megindult.

A 180. lövészadosztály hadinaplójában a kitörés elindulása kapcsán az szerepel, hogy „Az ellenség jelentős gyalogsági erőt összpontosítva a 42. lövészezred I. zászlóaljának frontszakaszán, 1945. 02. 11. 21.00 órakor lavinaként indult meg az 53. objektum³² irányába, két oszlopra oszolva, az ellenség egyik oszlopa é-ny-i irányba indult, amely a TÖRÖKVÉSZI útra vezetett, míg a másik nyugati irányba az OLASZ FASOR és RETEK utcák felé és délebbre. Később, a két

³¹ Lásd Számvéber, 2018: 755–763. A harckocsikról készített felvételek Ungváry Krisztián birtokában vannak.

³² A Postapalota a Széll Kálmán téren.

csoporthoz csatlakozott a 258³³, 377³⁴ és 348³⁵ magaslathoz a térségben az erdőben, ahol ezeket más egységeink fogadták és szétválasztották.”³⁶ Ugyanekkor a szomszédos 109. lövészadosztály naplójában a következő olvasható:

„Az ellenség az éjszaka folyamán 2-3 ezrednyi gyalogsági erővel a hadosztály sávjában 1945.02.11-én 20:30-kor, majd 23:00-kor, 1945.02.12-én 01:00-kor és 03:00-kor támadta a hadosztály részeit, próbálta áttörni a védelmet, illetve a németek bekerített csapatösszevonását kijuttatni ÉSZAK-NYUGATI irányba. A hadosztály parancsnokának döntése: Megerősíteni a védelmet, e célból a tartalékegységeket az arcvonalra dobni. A hadosztály részeit 1945.02.11-ről 1945.02.12-re virradó éjjel visszaverték az ellenség támadásait, valamint megsemmisítették a védelmi vonalba átszivárgó kisebb csoportokat.”³⁷

*Összegyűjtött holttestek a Szél Kálmán tér-Széna tér sarkán a Csalogány utcáról nézve
1945, február*

A 297. lövészadosztály, amely a kitörés helyszínétől közvetlenül délnyugati irányban tartotta állásait, az eseményt így regisztrálta:

³³ Apáthy-szikla.

³⁴ Látó-hegy.

³⁵ Feltehetően Remete-hegy.

³⁶ CAMO, fond: 968., opisz: 1., gyelo: 233. A 180. lövészadosztály hadinaplója, 4–6.

³⁷ Uo. A 109. lövészadosztály hadinaplója, 6–7.

„A hadosztály 1945.02.11-ről 1945.02.12-re virradó éjjel aktív támadó tevékenységet végzett, a 95. objektum³⁸ irányába támadva. Az ellenség szívós ellenállását leküzdvé teljesen megtisztította a 2267-es kvartalt³⁹, valamint a tőle északra levő jeltelen kvartalt az ellenségtől. 07:00-ig a részeket rendezte, majd 07:00-tól folytatta az erőteljes támadást a 98., 102., 100. és 103 objektumok⁴⁰ irányába. Az ellenség, erőink által szorongatva – délről a 128. objektumot⁴¹ érték el csapataink reggelig. Északról az 56. objektumot⁴² – az így létrejövő teljesen reménytelen helyzetével összefüggésben, 1945.02.12-re virradó éjjel a hadosztály arcvonalán próbált kitörni a bekerítésből, azzal a céllal, hogy megmaradt élőerejét kivigye NYUGATI, valamint ÉSZAK-NYUGATI irányba. Az ellenség törekvése a hadosztály sávjában semmilyen eredményt nem ért el. A fennhatósága alatt maradó részekben [az ellenség], a fedezéket feladva, nagy erőt összpontosítva a baloldali szomszéd /180. lövészhadosztály/ sávjában, estétől kezdve elkeseredetten próbált kitörni a „Budapesti katlanból”. Az éjjel során az előbbi területen az ellenségnek sikerült áttörnie, és reggelre nagy csoportokkal az ezredek, a hadtáp és a hadosztálytörzs háta mögötti részekre tudott kijutni /29. és 30. számú objektumok körzete⁴³/ a BUDAKESZI út mindkét oldalán. Az ellenséges foglyok beszámolóí szerint, átjutva csapataink hadrendjének vonalán, nem számítottak komoly ellenállással való találkozásra, és a feladatuk BUDAKESZI-n való gyülekezés lett volna, ahonnan tovább törtek volna Nyugatra. A hadosztály részei a nap folyamán folytatták a sikeres támadást a 98. objektum irányába. Az ellenség jelentéktelen ellenállását leküzdvé, a nap végére birtokba vették [a hadosztály részei] a 98., 99., 100., 101., 102., 103. objektumot, és kijutottak a Dunához.”⁴⁴

A 297. lövészhadosztály mögött a 316. lövészhadosztály vonult fel. Ennek egységei az Orbán-hegy térségében 12-én reggel 10-kor kerültek először harcérintkezésbe a kitörőkkel. Jelentésük szerint a Diana út-Költő út térségében záróállást vettek fel és itt aznap 30 ellenséges katonát megsemmisítettek.⁴⁵

A védelem mélységében gyakorlatilag minden alakulat részt vett a kitörés elhárításában. A 109. nagy hatóerejű nehéz tarackos dandár hadinaplója szerint:

„Február 11-én 21.00-kor az ellenség nagy erővel és teljességgel megközelítette az. 1., 3. és 4. osztály állásait. A 7. és 12. ütegek állásait az ellenség körül fogta. A lövegek kezelői, az üteg- és osztályirányzók körkörös védelmet foglaltak el, közelharcot vívtak az ellenséggel, s többször került sor kézitusára. Különösen kegyetlenek voltak a harcok a 7. és a 12. ütegek állásainál. A 12. üteg tüzelő

³⁸ Félig kész Német Birodalmi Iskola, ma Telekom székház.

³⁹ A Márvány utca, Győző utca, Pálya utca, Kosciuszko Tádé utca által határolt háztömb.

⁴⁰ Királyi Vár.

⁴¹ Citadella.

⁴² Az adat biztosan téves, mert a szám a Belügyminisztérium jelölésére szolgált és ott csak 12-én este vagy 13-án reggel jelentek meg szovjet csapatok.

⁴³ Új Szent János Kórház.

⁴⁴ CAMO, fond: 1600., opisz: 1., gyelo: 14. A 297. lövészhadosztály hadinaplója, 52–55.

⁴⁵ CAMO, fond: 1626., opisz: 1., gyelo: 23. A 316. lövészhadosztály hadinaplója 1945. február hónapra, 29.

állításának a harcok február 11-én 21.00 órától, 12-én 8.00 óráig tartottak, az ellenség nagy veszteségeket szenvedett el, de a dandár tüzelő- és megfigyelőállásain nem tudott áttörni. A dandár ágyúinál, és az üteg tüzelő állások körül 407 német és magyar katona és tiszt tetemét számolták meg. (...) 45. 2. 12-re virradóan a 7. üteg fedett állásánál a Kis Rókus utcában Kuzmicsev tüzér sorkatona észrevette, hogy egy csoport német katona egy tábornok vezetésével át akar jutni az utcán. Kuzmicsev vöröskatona géppisztoly sorozattal lőtt az ellenséges csoportra, amely azonnal földre vetette magát és viszonzta a tüzet puskákból és géppisztolyokból. Kuzmicsev vöröskatona segítségére sietett a 7. üteg több katonája, s tartós tűzharc bontakozott ki. A harcban a német csoport java megsemmisült, néhány foglyot ejtettek. Pirkadatkor derült ki, hogy az egyik holttest az SS lovas hadosztályból RUMOHR⁴⁶ vezérőrnagyé.”⁴⁷

A Dél-Budáról a kitörés irányába vezényelt 105. tarackos dandár a kitörés során ugyan csak 17 halottat veszített, de a dandárparancsnok Nyikolaj Fjodorovics Lupakov ezredes is az elesettek között volt.

Magáról a kitörés elhárításáról az egyes seregtestek hadinaplóiban viszonylag sablonos leírások találhatók. A már említett 180. lövészadosztály tudósítása szerint:

„1945. 02. 11-én 21.00 órakor a hadosztály egységei rendkívül nehéz harcokat vívtak az áttörő ellenséggel az utcákon és az épületekben, a harcok gyakran kézitusára küzdelemmé fajultak és a gránát csaták különlegesen feszült jelleget öltöttek. Az első vonalon áttörő ellenséges oszlopok teljesen megközelítették a tüzérség tüzelő állásait, a zászlóaljja, az ezredek és a hadosztálytörzs megfigyelő pontjai és parancsnoki állásait. A hadosztály valamennyi egysége felvette a harcot, köztük a hadtáposok is. A hadosztály teljes személyi állománya aktívan részt vett a kitörő ellenség megsemmisítésében. A kábult és ittas⁴⁸ hitleristák a tüzerőnk miatti hatalmas veszteségeik ellenére vetették magukat a bekerítésből való kitörésbe. 1945. 2. 12. reggelére az ellenséges kitörés teljes sávjában folytak a harcok a KRISZTINA utcától a 258, 377 és 348 magaslatoig. A hadosztály minden alakulata, megfigyelő- és parancsnoki pontjai, a hadtáposokat és a különleges alakulatokat is beleértve, rendkívüli helytállással verekedtek meg az ellenséggel és senki nem adta fel a helyét.”⁴⁹

A 109. gárda lövészadosztály hadinaplója szerint kitörési akciók csak a Margit utcától délre történtek: „... A 312. gárda lövészezred 1945.02.11-én 22:00-kor visszaverte az ellenség 500 fős csoportjának támadását. 1945.02.12-én 03:00-kor az ellenség gyülekezni kezdett az 1548-as kvartál⁵⁰ irányában kb. 700 fővel, és újra támadott az 1548-as kvartál felé. Kétórás harc után, súlyos

⁴⁶ Joachim Rumohr (1910. augusztus 6. – 1945. február 12.) a 8. SS-lovashadosztály parancsnoka vezérőrnagyi rendfokozatban (SS-Brigadeführer).

⁴⁷ CAMO, fond: 9937., opisz: 1., gyelo: 45. A 109. nagy hatóerejű nehéz tarackos dandár hadinaplója 1945. február hónapra, 58–61.

⁴⁸ Német vagy magyar oldalról nincs adat arra, hogy a kitörésben részt vevő katonákat előzetesen leittatták volna – a roham előtti itatás inkább a szovjet hadseregben volt szokásos.

⁴⁹ CAMO, fond: 968., opisz: 1., gyelo: 233. A 180. lövészadosztály hadinaplója.

⁵⁰ Azaz a Mechwart ligettől északra fekvő épülettömb, amibe a Ferences templom is tartozik.

veszteségek árán, az ellenségnek sikerült elfoglalnia két házát az 1548-as kvartalt déli peremén, és kis csoportonként az 1548-as kvartaltól Keletre átszivárogni. Erőit átcsoportosítva, az ezredparancsnok harcba vetette a tartalékszázadot, így határozott támadással visszaverte a németek minden áttörési kísérletét az ezred területén, az átszivárgó csoportot az 1548-as kvartaltól Keletre pedig 14:00-ig bekerítette, majd teljesen megsemmisítette. Az ellenség nem állta a gárdisták heves támadásait, rendezetlenül elkezdett déli irányba visszavonulni; a német katonák és tisztek egy része a pincékben keresett menedéket az üldözők elől...”⁵¹

A 462. aknavető ezred a Diana utca-Istenhegyi út környékén háraitotta el a kitörőket. Két halott és egy sebesült árán február 13-ig 380 német katona megsemmisítését jelentették. Kilőttek egy páncélozott csapatszallítót, amin (téves) információik szerint egy német hadosztálytörzs utazott. „Mivel nem volt mód kivinni foglyokat a harcok területéről”, 85 további németet inkább lelőtték⁵² – ezt a gyakorlatot feltehetően mások is követték. Hozzá kell tenni, hogy a másik oldal is. Így például Hárs László százados, a Don-kanyarban bevetett magyar 23/II. zászlóalj parancsnoka is azt jelentette 1943. január 13-án 300 hadifogoly agyonlövéséről számolt be.⁵³

A 25. gárda lövészadosztály Hegyalja-út térségében húzódó sávja kívül esett a kitörés vonalán. Amennyiben csak a hadosztály hadinaplójára hagyatkoznánk, akkor egy rendkívül sikeres hadművelet képe bontakozik ki:

„A hadosztályparancsnok, amint hírére kapta az ellenség áttörésének a baloldali szomszéd területén, sürgősen támadásba vetette az ezredeit, és a királyi palota irányába támadtatta őket. A gyors és határozott cselekvések eredményeképpen az ellenség fedezést szolgáló alakulatai összeomlottak, szervezett ellenállást nem tudtak tanúsítani. Különböző területeken feltartóztatva, központi hadvezetés teljes hiányában, kénytelenek voltak tömegesen megadni magukat. 07:00-ra a hadosztály ezredei teljesen birtokba vették a királyi palota épületeit. A nap folyamán elvégezték a városi kvartalok megtisztítását a királyi palotától É-NY-ra levő körzetben, és 16:00-ra kimentek a MARGIT-SUGÁRÚT vonalára. A hadosztály gyors és határozott cselekvésének eredményeképpen az ellenség sebesültek tömegeit, továbbá hatalmas mennyiségű haditechnikát és muníciót hagyott a királyi palota környékén.”⁵⁴

Valójában azonban nem ez történt. A szovjet csapatok kifejezetten óvatosan nyomultak előre. A Vár területére csak 12-én délelőtt, a Margit-körúthoz pedig csak délután értek el a szovjet csapatok. A Sziklakórházban az első szovjet katona 10.30-kor jelent meg.⁵⁵

⁵¹ CAMO, fond: 968., opisz: 1., gyelo: 233. A 109. gárda lövészadosztály hadinaplója 1945. február hónapra, 8.

⁵² CAMO, fond: 13300., opisz: 0330197, gyelo: 0001. A 462. aknavető ezred hadinaplója, 71–73.

⁵³ Szabó, 2001: 211.

⁵⁴ CAMO, fond: 1102., opisz: 1., gyelo: 26. A 25. gárda lövészadosztály hadinaplója, 100–102.

⁵⁵ Dodis, 18861. Friedrich Born jelentése, 18.

A Déli pályaudvartól közvetlen keletre húzódó Mészáros utcában Deseő László naplójában február 12-én reggel regisztrálta az első szovjet katonát.⁵⁶ Egyetlen egy olyan német vagy magyar visszaemlékezés sem került elő, amely arról szólt volna, hogy az érintett ki akart volna törni, de ebben a hátulról előrenyomuló szovjetek megakadályozták volna. Arra sincsen adat, hogy ebben a térségben bármilyen harccselekmény történt volna, leszámítva néhány céltalan lövést. Mindez jó példa arra, hogy az alakulatok hadinaplói komoly forráskritikával kezelendők.

IV. A Bolyai Akadémia környéke és az NKVD

A kitörés elhárításáról a legplasztikusabb leírásokat a szovjet Belügyi Népbiztosság (Narodnűj Komisszariat Vnutrennűh Gyel, NKVD) 336. ezredéhez köthető, amely a Hűvösvölgyben a Pasaréti út és a Bolyai-Akadémia térségében állomásozott.⁵⁷ Jelen ismereteink szerint a kitörés irányában mélységben ez volt az egyetlen olyan körlet, ahol viszonylag összefüggő és szinte áttörhetetlen ellenállást is sikerült kialakítania a szovjet félnek – itt esett fogságba Pfeffer-Wildenbruch vezérezredes is. Érdemes részletesen is idézni a Hűvösvölgy védelmével kapcsolatos szöveget:

„1945. február 12-én 1.00 órakor a zászlóalj pozíciói mentén levő négyzetekben szórványos géppisztoly lövöldözés kezdődött. A helyzet tisztázására három irányban felderítőket küldtünk ki. Járőrünk a Hidegkúti úton⁵⁸ a Budakeszi út - Hidegkúti út kereszteződésig nem észlelt rendellenességet. A kereszteződésig haladva ellenséget nem talált és visszafordult, ám a zászlóaljhoz vezető útjukat az alagút⁵⁹ kijáratánál németek vágták el, így a járőr a zászlóalj állásaiig nem tudott áttörni. Ekkor a felderítő járőr a jobbszárny felé került, a szomszédos, 134. határőr ezredhez és vele jutott el Budakeszi falu környékére. Az 1. tartalék őrsből kiküldtünk 12 főt Obszuzsnij fbdgy. parancsnoksága alatt, azzal a feladattal, hogy a Pasaréti út baloldalán haladva, ereszkedjen le a Hidegkúti útig és derítse ki, van-e átjutási út a Lipótmezőre. A Pasaréti úton az ellenség tüzet nyitott rájuk, ezért visszafordultak, jelentették, hogy ismeretlen létszámú ellenség halad a zászlóalj állásai felé. A 3. őrs felderítői a Budakeszi úton ütköztek ellenséges csoportba. Felvették a harcot és két embert foglyul ejtettek, az ellenség többi része távozott. A

⁵⁶ Ungváry, 2000: 255.

⁵⁷ Az NKVD (Belügyi Népbiztosság) szervezetéhez tartozó szovjet határőr alakulatok gyakorlatilag betöltötték a tábori csendőrség (katonai rendészet), a megszállt területek rendfenntartói és a katonai közigazgatás működését biztosító szerepet a háború alatt a szovjet katonai főparancsnokság alá rendelve és egyidejűleg a saját (belügyi) vezetésük parancsait is teljesítve.

⁵⁸ Valójában ekkor gr. Klebelsberg Kunó útnak hívták, ma Hűvösvölgyi út. A szovjet térképeken azonban korábbi nevén, azaz Hidegkúti útként tüntették fel.

⁵⁹ Az Ördögárok kijárata. Figyelemre méltó, hogy a német előőrsök ezek szerint már ekkor ideértek. Tekintettel az előrehaladási nehézségekre, az ördögárok csatornájában induló csoportnak legkésőbb 18 órakor el kellett indulnia.

foglyok adatai alapján megállapítottuk, hogy a német és magyar csapatok szétszórórt részei áthaltak a frontvonalon és a zászlóalj állásai felé haladnak azáltal a fő céllal, hogy áttörjenek a saját erőikhez Bécs felé a főbb országvutakon.

A zászlóalj fegyvert ragadott és körkörös védelemben helyezkedett el. Ez megfelelt a zászlóalj harcrendjének, amelyet egy épülettömb adottságaihoz igazítottunk.⁶⁰ A védelemben a Vörös Hadsereg 85 olyan katonája is részt vett, aki nem szervezett alakzatban [sic!] vonult ki a harcokból⁶¹, valamint egy 76 mm-es löveg és tüzei, akiket mi tartóztattunk fel, midőn nem szervezett formában [sic!] hagyták el a frontot.

1945. február 12-én, 1.20-kor a 3. órs felvette a harcot a Pasaréti úton közeledő ellenséggel. Az ellenség támadását puska- és gépfegyver tüzrel megállítottuk. Jelentő emberesztést elszennvedve az ellenség elvonult északi irányban a hegyek felé.

A 134. batárőr ezred egyik harcosa, aki a zászlóaljunkhoz került, elmondta, hogy két társával egy alagút kijáratát őrizte a Hidegkúti úton.⁶² A rájuk támadó németek két batárőrt megöltek, ő pedig sebesülten nem tudott visszavergődni a saját alakulatához, így került hozzánk. Az alagút kijáratá azonban őrizetlenül maradt, és a németek büntetlenül jöbettek ki az alagútból.

2.00 órakor a németek egy árokban gyülekeztek, majd nagy csoportokban áthaladtak a Hidegkúti úton, zászlóaljunk állásai felé. A németek támadását az 1. tartalék órs puska-, gépfegyver és géppisztoly tüzrel fogadta. Az ellenség, vesztésegei dacára, ellentámadást indított azáltal a szándékkal, hogy a zászlóalj állásait áttörve egyesülhessen a bécsi országvut mentén lévő front fő német haderővel.

2.30 órakor a zászlóalj valamennyi más egysége is felvette a harcot (1. és 4. órs, híradósok raja, batárszági ellátók). Ezen felül a korábban harcba bocsátkozott egységeink visszaverték a minden oldalról támadó ellenség robamait. Zászlóaljunk ebben a helyzetben elszigetelődött a Vörös Hadsereg többi részétől. A jobb irányítás érdekében szoros vezetés alá vontuk és egy ellenállási gőcpontot alakítottunk ki.⁶³

1945. február 12. 3.00 órakor az ellenség kisebb csoportjainak sikerült eljutniuk a rádiókőzpontunkhoz és elfoglalnia annak földszintjét. A rádiósok vakmerő leleményességgel az első emeleten foglaltak el védelmi állást, miközben a rádióadás folyamatosan működött a 2. emeleten. A robamozó német osztag felszámolására a 4. órs egyik lövész osztályát küldtük ki. A rádiósok és a lövészek együttműködése révén az ellenséget kiverték a földszintről és 4 fő foglyot ejtettek.

1945. február 12-én 4.00 órakor az ellenségnek sikerült a zászlóalj parancsnoki körletének közelébe férkőznie. Ordítva, menet közben gránátokat hajigálva robamozta az ellenség a parancsnoki

⁶⁰ Feltételezhetően a zászlóalj védőállása az 1896-ban épült Hadapródiskolában (1939-től Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia volt, ez ma a Riadó utcai épülettömb). A területen összesen öt laktanya illetve egyéb katonai célú épület állt, valamint egy lovarda. Utóbbi és az Akadémia épülete ma is megvan, a többi azóta elbontották.

⁶¹ Magyarán felfogták a parancsnok nélkül visszaözönlő katonákat.

⁶² Minden bizonnyal az Ördögárok kijáratáról van szó.

⁶³ A burkolt megfogalmazás arra utal, hogy az épület egy részét is feladták.

épületet. Támadásuk visszaverésére mindenki mozgósítva lett: híradósok, írnokok, kódolók és a többiek a parancsnokságon. A sok hullámban indított ellenséges támadásokat a megfelelő intézkedésekkel, rendre visszavertük. Az ellenség vesztesége itt 15 halott és 4 sebesült volt.

Zárótűzet nyitottunk az árok hosszában és az alagút kijáratánál egy 76 milliméteres löveggel és egy állványos géppuskával.

A zászlóalj elhelyezkedési területét a német-magyar csapatok szétszórt részei támadták. A front főerőibe csatlakozni akaró csoportot Pfeffer[-Windenbruch] SS tábornok, hadtestparancsnok vezényelte, akiket nem sokkal később egy szomszédos egységünk⁶⁴ ejtett foglyul.

Zászlóaljunk erőteljes védekező ellenállásába ütközve az ellenség az 1. zászlóalj kikerülésébe kezdett jobb felől, azaz a céllal, hogy kijusson a bécsi országútra.⁶⁵ A kerülni akaró ellenség feltartóztatására a parancsnoki épülethez rendeltük a 2. őrsöt, egy ellátóegységet és a híradó raj egy részét. Az ellenséges támadást megsemmisítő puská- gépfegyver- és géppisztoly tűzzel fogadtuk. Az ellenség, nem törődve hatalmas veszteségeivel, rohamozta az épületet, ahol a 2. őrs védekezett a zászlóalj más részeiből hozzá rendelt emberekkel együtt. Kisebb ellenséges csoportoknak mégis sikerült odaferkőzniük az épülethez és az ablakokon át gránátokat behajítaniuk. Ekkor indítottunk ellentámadást, az ellenséget kiverjük a 4 épületből (rendőrségi épület és egyebek)⁶⁶. Az ellentámadásban megsemmisült 37 hitlerista, fogságba esett 20 német katona. Az őrs egy batárőre elesett.

1945. február 13-án együttműködöttünk a 90. Bogdan Hmelnyickij tarackos dandár 4. tüzéségi osztályával. Az osztály parancsnoka a zászlóalj parancsnoki pontjáról adta ki a tűzparancsokat a felvillanó torkolattűzek alapján.

1945. február 13. 6.00 órakor kapcsolatba léptünk a 37. lövész hadtesttel. A hadifoglyokból kiválogatott parlamentereket küldtünk az alagútba és a laktanyába, s ennek eredményeként 240 németet és magyar ejtettünk foglyul, katonákat és tiszteket.

1945. február 13-án lőszerkészletünk kimerülőben volt. Mivel az ezredtől nem volt lehetséges a lőszer utánpótlás, lévén, hogy az utat folyamatosan tűz alatt tartották, megszerveztük a lőszer begyűjtését a pincékből, padlásokból, épületekből és hasznosítottuk az eltávozott alakulatok⁶⁷ hátra hagyott lőszereit is.

Az ezreddel a rádiókapcsolatot két óránként tartottuk és adtuk át a helyzet jelentést. A zászlóalj állásaitól észak-keletre eső magaslatokra kiküldtük a 4. őrsöt. A magaslatához érve az őrs tűzharcba került a németekkel. 40 embert megsemmisített 300 főt foglyul ejtett. Az 1. őrsöt az erdős magaslatokhoz küldtük

⁶⁴ A 134/I. NKVD zászlóalj.

⁶⁵ Téves helmeghatározás. Valójában a kitörők nem az ettől északi irányba haladó Bécsi útra akartak kijutni, hanem Pesthidegkút felé.

⁶⁶ A Bolyai-Akadémia mellett a m. kir. rendőrségnek is volt egy ingatlanja. Pontos címét még nem tudtuk beazonosítani.

⁶⁷ Minden bizonnyal itt a pánikba esett szovjet csapatok által hátrahagyott lőszerre utal.

német foglyok ejtésére. Az erdők és a magaslatok átfésülésekor az őrs ellenségbe ütközött és tűzharcot vívott. 37 hitleristát megsemmisítettek, 240 fő fogságba került.

Megszerveztük az alagút bejáratainak és kijáratainak őrzését. Az időjárás megváltozásával az alagútban megindult a víz duzzadása. Az ott elrejtőzködő vlaszovistákat és németeket ellepte az áradat és kisodorta őket a Dunába, ezért felhagytunk az alagút kijáratainak és bejáratainak őrzésével.

1945. február 13. 12.00 órákor az ezredtől gépkocsikon megérkeztek a lőszer szállítmányok.

A sebesültek kiszállítása alatt az őrsöt az ellenség tűz alatt tartotta. Az első segélyben részesített sebesülteinket egy erre kialakított pincében helyeztük el. A sebek elsődleges ellátása időben megtörténhetett.

A zászlóaljnak lőszert hozó gépkocsi visszaúton az ezred eü. ellátóba szállította a sebesülteket.

A zászlóalj személyi állományának élelmezését és a lovak abrakolását a fellelhető élelmiszerekkel és abrakkal szerveztük meg, a Vörös Hadsereg egységei által hátra hagyott maradékokból.

A harcok összegző áttekintése: Az 1945. február 12. 1.00 órától február 13-ig tartó harcokban a zászlóalj 482 hitleristát semmisített meg. Ez idő alatt 1850 fő foglyot ejtettünk, köztük 90 tisztet. A harcokban szerzett hadizsákmány: géppisztoly – 80, puská – 36, könnyű géppuska – 4, pisztoly – 6. A hadizsákmány Buda városparancsnokának lett átadva.

A zászlóalj személyi állományának veszteségei: a harcok során a zászlóalj 4 főt veszített el, köztük két őrmestert, 10 fő megsebesült, nyomtalanul eltűnt nincsen. A zászlóalj fegyverzete nem károsodott.

A harcokban az 1. tartalék őrs vezetője, Csernisev hadnagy hozzáértéssel vezette az őrs harcát és a körülményeknek megfelelően, helyes döntéseket hozott.

Az ellenség egy szakasznyi ereje megrohamozta a géppisztolyos szakaszt, ahol a szakaszparancsnok Fjodorov őrmester volt. Az ellenségnek sikerült betörnie egy épület alsó szintjére, de a szakasz határozott fellépésével kivettké a betolakodókat. Ekkor 15 hitleristát semmisítettek meg, foglyul ejtettek 5 német és magyar katonát.

A 2. őrs személyi állománya az ellenség fő csapásának irányában foglalt el védelmi állást (a városparancsnokság⁶⁸ környékén), szakaszra és kitartóan verték vissza a németek hét rohamát, midőn a támadók az épületet ostromolták és gránátokat hajítottak be az ablakokon a 2. őrs állásaiba.

Az ellentámadás során az őrs kizsárolta a németeket a négy épületből (a városparancsnokságából, a rendőrségről, stb.) Az 1945. február 12-én vívott harcokban az őrs 63 hitleristát semmisített meg és foglyul ejtett 150 német és magyar katonát és tisztet.

A 2. őrs géppisztolyos osztályának parancsnoka Beszegeyin Vaszily Ivanovics őrmester, az ellenséges roham visszaverésekor hozzáértően végezte egysége tűzvezetését. Parancsnoksága alatt az őrs

⁶⁸ Feltehetően az Akadémia épületét vélték annak.

ellentámadásakor visszafoglaltunk egy épületet. Gránáttal személyesen végzett egy német mesterlövesszel és géppisztolyával 14 németet semmisített meg. Az épület visszafoglalásakor 8 német foglyot ejtett.

Az 2. őrs golyószórója, Lomtyev Iván Nyikolájevics a németek rohamainak visszaverésekor ügyesen változtatott tüzelő állást, képes volt visszaverni a támadásokat, eközben 21 fasisztát semmisített meg.

Az 1. zászlóalj anyagi-műszaki ellátó részlegének raktárfőnöke, Edzjiev főtörzsőrmester és Lics őrmester az anyagmozgatási osztag parancsnoka, párba állva, jól rejtőzködve, egymást fedezve megközelítették a német mesterlövészek és katonák épületét, ahonnan tüzelve gátolták a 2. őrs épületéhez való eljutást. A határőr páros géppisztollyal, mesterlövész puskával tüzelve és gránátokat vetve 15 hitleristát semmisített meg és 7 német katonát ejtett foglyul. A németeket kiverték az épületből és felszabadult az út a 2. őrs által védelt épülethez.

Hljusztova tizedes, az 1. őrs egészségügyise, a harcok idején kivételes bátorságot és hősiességet tanúsított. Ellenséges tűzben vitte ki a sebesült harcosokat és tisztelhetteseket, idejében ellátta őket és aktívan részt vett az ellenséges rohamok visszaverésében. Géppisztollyal két ellenséges katonát lőtt agyon.

Az őrsök mesterlövészei kivételes szerepet játszottak az ellenséges mesterlövészek leszedésében. Az egyes házakban elbújt ellenséges mesterlövészek nem engedtek kilépni senkit az épületekből, vagy haladni az utcákon. Az ellenséges mesterlövészek ügyes levadászásával sokukat megsemmisítettük. Így a házakból való kijárási és az utcákon haladás biztonságosabbá vált. (...)

A 336. határőr ezred egy alegysége február 12-én reggel 76 fővel a Hársakalja keleti szélén foglalt állást. Érdekes itt átadni a szót az egység harcairól közölt összefoglaló jelentésnek: „1945. február 12-én 6.30 órakor a felderítés azt jelentette, hogy a 372. jelű magaslat⁶⁹ lejtőjétől északra egy 150 főnél nagyobb létszámú ellenséges csoport halad Hársakalja keleti szélé felé. A mangruppa vezetője úgy döntött, hogy közelebb engedi az ellenséget, majd két oldalról, a szárnyakról bekerítve semmisíti meg.

Az ellenség 200-250 méterre megközelítette a mangruppa védelmi állásait és ekkor puska, géppuska és aknavető tűzzel fogadták, amelyben 45 főt megöltek, s a többiek keleti irányban vonultak vissza egy névtelen magaslat⁷⁰ felé. A mangruppa vezetője elrendelte a védelmi vonalak tartását a fegyverzet és élőerő egy részével, a többiekkel megszervezte a hátráló ellenség üldözését. 1945. február 12-én 11.00 órakor, az 51. aknavető dandár védelmére kirendelt géppisztolyos szakasz segítségével, a Névtelen magaslaton bekerítették és megsemmisítették az ellenséget. A harcban 197 főt megöltek, 31 főt foglyul ejtettek az ellenség katonáiból és tisztaiból. Zsákmanó: golyószóró 2, géppisztoly 38, puska 64, pisztoly 15. A mangruppa vesztesége: 3 sebesült, közülük egy tiszt.

⁶⁹ Homok-hegy, a mai térképeken 371 méter magassággal jelölve.

⁷⁰ Feltehetően a 382 méter magassággal jelölt Kecse-hegyről vagy a Homok-hegy keleti nyúlványáról lehet szó.

1945. február 14-én 7.00 órakor egy Hársakalja keleti szélén elfogott sebesült férfi közölte, hogy ő egy 40 fős német géppisztolyos csoport kísérője és a Budáról kitört csoport Hársakaljától 2-3 kilométerre dél-keletre van.

1945. február 14-én 8.00 órakor az értesülés ellenőrzésére a mangruppa felderítő-kereső csapatot küldött ki, amelyre 1945. február 14-én 9.00 órakor az ellenség váratlanul tüzet nyitott.

A felderítő-kereső csapat 30 percnyi tűzharc során megállapította, hogy a németek osztaga legalább 200 fős, fegyverzetük géppisztoly, puska, géppuska és kézigránát. A német osztag felszámolására az ezred parancsnoka 70 fős erősítést küldött ki a mangruppa vezetőjének parancsnoksága alatt. Az ezred alakulatainak aktív fellépése nyomán 1945. február 14-én 14.00 órára teljességgel megsemmisítették azt a 202 fős ellenséges csoportot, amely Budáról szivárgott át a 372. jelű magaslatnál.⁷¹

Az ellenség veszteségei: 132 halott katona és tiszt, köztük egy német ezredes. Foglyul esett 70 fő, köztük 3 tiszt. Zsákmányolt fegyverek: géppuska 2, géppisztoly 27, puska 109, pisztoly 7. Az ezred veszteségei: halott 4, sebesült 6.

1945 február 18-án megerősített felderítő-kereső járőrözésre, 28 főt küldött ki a 2. lövész zászlóalj 7. őrsének parancsnoka azzal a céllal, hogy Buda központi részét tisztítsák meg az egyedül, vagy csoportokba verődve felbukkanó ellenségtől.

1945. február 18-án 8.00 órakor a felderítők egyik megfigyelője egy épületnél ellenséges katonákba ütközött, akik tüzeltek rá. A felderítő-kereső osztag ekkor harci alakzatot vett fel. A küzdelemben a németek 9 katonáját megölték, a többiek egy udvarba vonultak vissza védekezni. A felderítők rájuk törtek és további 7 német katonával végeztek.

Az épület első szintjének átkutatásakor, az ott rejtőzködő németek tüze zúdult a felderítőkre. A határőrök kézigránátokat dobtak be, majd egyenesen a második szintre mentek, ahonnan szintén tüzeltek rájuk. Ott kézitusában és lövésekkel 32 németet öltek meg, és 18 vlaszovistát, valamint 138 német-magyar katonát és tisztet ejtettek foglyul. A további épületek átfésülésekor az ellenség 19 katonáját és tisztjét ölték meg, 115 foglyot ejtettek.

Aktív, vakmerő és határozott fellépésével a felderítő-kereső osztag két ellenséges csoportot számolt fel, egyenként 120-150 fővel. Az ellenség veszteségei: halottak 75, hadifogoly 253, katona és tiszt. Hadizsákmány: géppisztoly 65, puska 250, golyószóró 21. A felderítő-kereső osztagnak nem volt vesztesége.

Az ezred 1945. február 12-19 között valamennyi harci tevékenységével az alábbi veszteségeket okozta az ellenségnek: megölt katonák és tisztak száma 1911, hadifogoly 4140. Hadizsákmány: géppuska

⁷¹ Ez a már említett Homok-hegy.

19, aknavető 2, puska 405, pisztoly 34, géppisztoly 179, kézi gránát 120, lőszer 10 ezer db. Az ezred veszteségei: elesett 8, megsebesült 21.”⁷²

Ez a hivatalos szöveg elfedi azokat a tragédiákat és tömeggyilkosságokat, amelyek a Hűvösvölgyben zajlottak le. A „vlaszovista” kifejezés azokra a szovjet állampolgárokat utal, akik a német alakulatok tréningjében szolgáltak: becslések szerint a német hadsereg majdnem 5%-a állt ilyen emberekből,⁷³ akiket a német terminológia „segédszolgálatos” minősítéssel tartott nyilván, de akiket a kommunista propaganda egységesen Andrej Vlaszov⁷⁴ tábornok bérenceinek titulált.

Arról, hogy hogyan is néztek ki az utcák, Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplója ad plasztikus képet. A kérdéses időben ő Boldizsár Iván Hidász utca 1. szám alatti lakásában húzta meg magát. Február 12-én reggel amikor a szomszéd házból visszatért a Boldizsár-ház pincéjébe, ott huszonöt elcsigázott német katonát talált: *„kiderült fogalmuk sincs arról, hogy hol vannak. A Várból kerültek erre, valami fantasztikus S betűt írbattak le a Marczibányi tér felé, aztán fel a Rózsadombra és innen ereszkedtek le, sok ezren voltak és szétszóródtak kisebb csoportokra. Azt kérdezték, milyen faluba jutottak. Már Zsámbékon kellett volna lenniük ekkorára, mondták reményvesztetten. (...) Eldobálták kint az udvaron a fegyvereiket, töltényeiket a házbeli sápítózó asszonyok között. Egy, aki szakácsnő volt a Ludovikán szemben, az SS-nél, sorra járt közöttük, hogy az SS-jelzést levagdossa zubbonyaikról. [A katonák felírták az ott állógáló civileknek] családjaik címét, hogy értesítsék őket, aztán elkezdték tárgyaikat elajándékozgatni. Töltőtollat, kesztyűt, gyöngysort kapott [Boldizsár] Iván, és gyűrűt, egyebeket a többiek a házból. Az óráikra figyelmeztették őket, hogy úgyis elveszik az oroszok, de azt nem voltak hajlandók átadni. Ez a hullarablás szégyenteljes és undorító volt, nem bírtam odanézni. Nagy részük huszon aluli vagy alig több éves gyerek volt, és most itt néztek szembe farkasszemet a halállal. Fojtogató volt a légkör (...) a német 'morituri'-k között egy pillanatra felrémlt bennem: SS-ek ezek mészárolták le a Szerbiából a magyar határra érkező munkaszolgálatosok nagy részét is. Emlékezz! Olyan mély megnyugvás volt, hogy nem tudtam már örömet érezni, csak a könnyeimet fojtottam vissza a szomorúságtól és sajnálkozástól felettük.”*⁷⁵

Megrendítő hogy Gyarmati Fanni a „felettük” kifejezést itt nem csak a munkaszolgálatosokra és közéjük tartozó férjére, hanem a német katonákra is értette, akiket ugyanolyan embernek látott, holott lett volna oka arra, hogy gyűlöletet érezzen irántuk. Ezt

⁷² Csugunov, 1976. A szöveg felleléséért és fordításáért Meruk Józsefnek mondunk köszönetet.

⁷³ BA-B, NS 19/1706, 24. A kérdés kifejtését lásd Ungváry, 2001: 131–146.

⁷⁴ Andrej Vlaszov (1901. szeptember 14. – 1946. augusztus 2.) szovjet vezérezredes, a 2. rohamhadsereg parancsnokaként több hét bujkálás után 1942. július 12-én német fogságba esett. A németekkel történő együttműködés híve volt, de nem minden áron. Tényleges hadsereggel soha nem rendelkezett, a róla elnevezett alakulatok szervezését Orosz Felszabadító Hadsereg néven 1944 végén kezdték csak meg, de az egységek vezetésébe nem volt beleszólása. A háború után a Szovjetunióban halálra ítélték és felakasztották.

⁷⁵ Radnóti, 2014: 411.

az érzést a napló február 14-i bejegyzése egyértelművé is teszi, ami egyértelműen egy tömegkivégzést örökít meg: „*Ma reggel vízért menés közben az út szélén megszáporodtak megint a hullák. A fal mellett állították őket biztos, civil ruhások és német katonák vegyesen. Az egyik egész fiatal, szőke félig ülve dől a Ludovika falának, a szőke haja csapzottan hull az arcába és hirtelen olyan rettenetesen belém nyilallott: mennyire hasonlít így messziről Miklóshoz.*”⁷⁶

V. A kitörés felszámolása a városban

A főváros területén belül a kitörőket északnyugatról a 337. lövészhadosztály göngyölítette fel. Mint említettük, az egység február 11-én 16 órakor kapott parancsot arra, hogy Budafokról a Vérhalom térségébe települjön át. A hadosztály menetszlopának zöme éppen azokban az órákban ért a Budakeszi útra, amikor keletről az első kitörő csoportok is elérték azt. Ez a kitörők számára súlyos következményekkel járt, csak kevesen tudták ugyanis lövöldözés nélkül keresztezni a vonulás útvonalát, leszámítva természetesen azokat, akik csak 12-én napközben vagy este haladtak át itt. A hadosztály naplója szerint az első harcérinkezésre éjfél után másfél órával került sor.

Ami nem teljesen érthető, hogy hogyan tudott a seregtest Buda utcáin a sötétben nagyobb veszteségek nélkül mozogni szemben a kitörő német-magyar csapatokkal anélkül, hogy ne szenvedett volna súlyosabb veszteségeket, illetve ne tört volna ki komolyabb pánik. Ezt azért is érdemes megemlíteni, mert a szovjet katonák még annyi helyismerettel sem rendelkeztek itt, mint a németek, hiszen az ostrom során egyáltalán nem ebben a szektorban harcoltak korábban. Csak részben ad erre magyarázatot az, hogy a szovjet csapatok kifejezetten jól fel voltak készülve az éjszakai harcra.⁷⁷ Az ostrom német túlélő tisztjei közül azok, akik elérték a saját vonalakat és elmondták harci tapasztalataikat, kivétel nélkül kiemelték, hogy teljesen felőrölte őket az éjjel-nappal zajló helység harc.⁷⁸ 12-én reggelre mindenesetre a seregtest egységei az Új Szent János Kórház, a Hermann Ottó út, a Varázs utca és a hűvösvölgyi Villamosremíz magasságáig jutottak – eredeti menetcéljukat tehát nem érték el.

A többi egységhez képest a seregtest „szerényebb” eredményeket is produkált: 12-én összesen 840 katona és tiszt esett fogságba, a zsákmány: 4 gépkocsi, 15 szekér, 30 ló, 8

⁷⁶ Uo. 416.

⁷⁷ Sasso kiemeli, hogy 1944–1945-ben a szovjet hadműveleteknek már 40%-a éjjel zajlott (Sasso, 1982.).

⁷⁸ BA-MA, RH 11/25, 1–5. Besprechung Chef Ausb.Abt. mit Oberstleutnant Helmut Wolff. Betr: Kampfführung in Großstädten [A kiképzési osztály vezetőjének megbeszélése Wolff alezredessel a nagyvárosi harcvezetéséről]. 1945. február 22.

darab MG34, 80 puska, 20 géppisztoly. Elpusztítva 700 katona és tiszt, 2 harckocsi és önjáró löveg kilőve. Veszteség: 9 halott, 38 sebesült. 2 ellenséges akna-telitalalat következtében megsemmisült 2 állványos géppuska. 6 ló elpusztult.⁷⁹

Aznap a 108. és a 316. lövészhadosztály a XII. kerületben délről északra haladva fésülte át a területet és estére az Istenhegyi út-Diana utca magasságáig jutott. A nap folyamán még a 109. nagy hatóerejű nehézüzérendár is hallatta hangját: tüzelt a Margit körút–Csalogány utca sarkára, a Batthyányi utca első épületére és a Margit körút–Ganz utcákon tömbökre, valamint a királyi palota környékére (összesen 45 darab 203 mm-es ágyúlöszert használtak fel). A 320. és a 25. gárda-lövészhadosztály szintén a XII. kerületet fésülte át, a 317. lövészhadosztály pedig Pesthidegkútra illetve Budaligetbe vonult.⁸⁰

Vélhetően ugyanazon a napon szerezte meg a 320. lövészhadosztály egyik különítménye a Királyi Palotából a palota arany- és acél kulcsait, illetve egy középkori királyi buzogányt. Ezt a zsákmányt a hadtestparancsnok (37. lövészhadtest) 1945. március 1-jén elküldte Tolbuhin marsallnak.⁸¹ Könnyen lehet, hogy ezek a tárgyak ma is egy orosz lakásbelső enteriőrjét díszítik...

A nap végére a városban a harcok gyakorlatilag befejeződtek. A délutáni órákban a János kórházba befészkelődött németek is megadták magukat. Február 13-án délelőtt már csak elszórt lövöldözés fordult elő, elsősorban a Hűvösvölgy környékén. Ellenálló német góccok csak a XII. és a II. kerület erdős részén maradtak, de ezek felszámolása is másnap estig megtörtént. Február 13-án a 25. gárda-lövészhadosztály Pesthidegkúttól keletre a Csúcs-hegy környékén, a 317. lövészhadosztály két ezrede Solymár térségében, egy ezrede pedig Budakeszin kutatta át a területet. A 109. gárda-lövészhadosztályt teherautókon Budakalász és Pomáz térségébe szállították. A 316. lövészhadosztály aznap estére Zöldmál, Látó-hegy és Kecse-hegy térségébe csoportosult át.⁸²

⁷⁹ CAMO, fond: 1653., opisz: 1., gyelo: 15., 3. A 337. lövészhadosztály hadinaplójának kivonata 1945. február hónapra.

⁸⁰ CAMO, fond: 9937., opisz: 1., gyelo: 45. A 109. nagy hatóerejű nehézüzérendár hadi naplója 17; CAMO, fond: 857., opisz: 1., gyelo: 158. A 18. gárda-lövészhadtest hadinaplója, 57–59.

⁸¹ CAMO, fond: 910., opisz: 1., gyelo: 39., csaszty: 2, 1.

⁸² CAMO, fond: 857., opisz: 1., gyelo: 158. A 18. gárda-lövészhadtest hadinaplója, 57–59.

A Varsányi Irén utca a Csalogány utca torkolatából nézve. Balra a régi Szent János kórház lebontott épülete látszik, amelynek helyén ma a buszpályaudvar látható. A kifosztott halottak körül személyes irataik hevernek. 1945. február

A „Budapesti Csoport” utolsó, ellenséggel foglalkozó jelentése február 14-én kelt, ekkor hat saját halott és 15 sebesült katonával szemben 191 elfogott és 500 megsemmisített német és magyar katonát jelentettek.⁸³ Ellenséges katonák felkutatása természetesen ezután is zajlott, de ez már nem hadműveletek, hanem az NKVD razziáival kapcsolatos művelet volt.

Itt kell említést tenni az NKVD civileket elfogó akciójáról is, aminek több tízezer budapesti lakos esett áldozatul.⁸⁴ A „hadifogolybegyűjtésre” több okból is sor kerülhetett. Szerepet játszhatott, hogy előben is produkálni kellett legalább részben azokat a számokat, amelyeket korábban a két ukrán front mint Budapest védőserege jelentett. Legalább ennyit esett azonban a latba az a tagadhatatlan tény, hogy a magyar és német katonák igen jelentős része átöltözött és elbújt. A magyarok esetében ez egyáltalán nem meglepő, hiszen ők nyelvi akadályokkal nem szembesültek és számíthattak a lakosság jóindulatára. Német katonák esetében az elrejtőzéssel elsősorban a kényszersorozott svábok próbálkozhattak. Ők is

⁸³ Uo. 62.

⁸⁴ A kérdésre lásd Bognár, 2004.

rendelkeztek általában ehhez nyelvtudással, ráadásul lakhelyük sokszor közvetlenül Buda környékén volt. A bujkálók száma legalább ezres nagyságrendre tehető. Német katonák esetében arra is van adat, hogy az érintett hónapokon át tudott alámerülni a fővárosban.⁸⁵

VI. Pfeffer-Wildenbruch tábornok elfogása

Budapest német parancsnoka 1945. február 11-én hosszú hetek után először hagyta el a várbunkert, miután egy sajátos stílusban megírt táviratban közölte feletteseivel, hogy „új harci ellátó bázist keres” – nem merete ugyanis még ekkor sem nyíltan megmondani, hogy várbeli hadállásait nem kívánja tovább tartani.⁸⁶ A Horváth-kert egyik házából létesített áttörésen keresztül mászott le hadtestének kisebb csoportjával az Ördögárok csatornájába. Sajátos módon ehhez az akcióhoz legénységi ruhába öltözött át. Gosztonyi azt írja, hogy fogságba esése előtt tépte le magáról a rendfokozati jelzéseket,⁸⁷ azokon a felvételeken, amelyeket a szovjetek még aznap készítettek róla,⁸⁸ csak az látható, hogy kabátjáról hiányoznak a váll-lapok. Az ezt rögzítő gombok viszont sértetlenek. Az is látható, hogy legénységi sapkát hord, ami inkább arra utal, hogy kezdettől fogva legénységi öltözetet választott magának – az is lehet azonban, hogy fogságba esése után a szovjetek először átöltöztették, ugyanis ruházata az Ördögárokban minden bizonnyal alaposan átázhatott és szennyeződhetett.

Tapasztalva a Bolyai Akadémiánál lévő kijárat környékén uralkodó állapotokat, visszafordult és egy mellékjáraton, amely a Budenz utcában végződött, a hajnali órákban kimászott a földfelszínre, ahol a legközelebbi, ekkor még építés alatt álló házba menekült. Az oroszok a délelőtti órákban fedezték fel őket. Fogságba esését a szovjet források is több verzióban adják elő. Mivel az ügy komoly torzsalkodáshoz vezetett a különböző szovjet parancsnokságok között, ezért érdemes a részleteket is ismertetni.

A 297. lövészadosztály politikai tisztje szerint: *„A házért vívott csata során⁸⁹ az ellenséghez küldtünk egy németül tudó magyar civilt azzal, hogy adják meg magukat. Az ultimátum alátámasztása végett a házzal szemben felállítottuk 45 milliméteres lövegünket, melyet M. U. Zagorjan főhadnagy irányított. A házból azt választották, hogy az alábbi feltételek mellett megadják magukat:*

a) biztosítsuk az életüket,

⁸⁵ Hermann Koch és Kurt Asböck levelei Ungváry Krisztián birtokában.

⁸⁶ Ungváry, 2016: 188.

⁸⁷ Gosztonyi, 1998: 149.

⁸⁸ Lásd a Budapest ostromáról készült szovjet filmhíradót, illetve az abból készített állóképeket a HM Hadtörténeti Múzeum Fotótárában.

⁸⁹ Nem volt csata, legfeljebb néhány lövés dördülhetett.

b) legalább őrnagyi rangban lévő szovjet tiszt vegye át őket.

*Az ugyanott tartózkodó Szkripkin őrnagy a hadosztály vegyi szolgálatának parancsnoka egy papírdarabra tintába mártott ujjával ráírta, hogy ő a Vörös Hadsereg őrnagya kész őket átvenni.*⁹⁰

Ugyanerről a szovjet határőrcsapatok második világháborús tevékenységéről készült monográfia a korabeli kitüntetési felterjesztések alapján így számol be:

„A ruszcsubi⁹¹ 134. ezred 1. zászlóalja Zsukov kapitány parancsnoksága alatt, ebben a körzetben [a Budakeszi út-Zugligeti út térségében U.K.] volt szolgálatban, jelentős ellenséges erővel került szembe, amely ezer fő is lehetett és a frontvonal felé készült áttörni. A 134. ruszcsubi határőr ezred 1. zászlóaljának őrsi megrohamozta a németeket. Határozott és ügyes fellépésükkel foglyul ejtettek 151 német katonát és tisztet, köztük Pfeffer-Wildenbruch vezérezredest, a budapesti német csapatok főparancsnokát és törzsfőnökét, Lindenau⁹² ezredest.”⁹³ Ezt a verziót igazolja egy másik visszaemlékezés is: „Csadajkin a törzshöz nagy csoport foglyot vezetett. Ugyanekkor egy másik fogoly csoportot kísért oda Pribodcsenko hadnagy őrsparancsnok. Ő a barcosaival a budapesti német erők parancsnokának teljes törzsét elfogta.”⁹⁴

Jurij Baranov volt APN-tudósító elbeszélése a fogságba esés harmadik verzióját tartalmazza. Ezek szerint először az NKVD-egység fogta el Pfeffer-Wildenbruchot. Ez a 3. Ukrán Front alárendeltségébe tartozott. nem sokkal később azonban a helyszínre érkezett a 2. Ukrán Front alárendeltségében lévő 297. lövészadosztály magasabb rangú tisztje, aki „elrabolta” a német tábornokot a határőröktől azért, hogy ő részesülhessen elismerésben a zsákmányért.⁹⁵ Ebben segítségére lehetett, hogy mellette volt a hadosztály politikai tisztje, ügyésze és a kémelhárító osztag vezetője is, akik ennek a „kérésnek” kellő nyomatékot adtak. A határőrök fogcsikorgatva és nyugta ellenében átadták foglyaikat.⁹⁶

Nikolaj Vlagyimirovics Novikov, a filológiai tudományok doktora (a kérdéses időszakban századosi rendfokozatban a 297. lövészadosztály segédtisztje) jelen volt a német tábornok első kihallgatásán, amelynek Lindenau is résztvevője volt – ebből adódóan

⁹⁰ A 297. lövészadosztály politikai tisztjének jelentését idézi: Máté, 1980: 180. A 297. lövészadosztály hadinaplójában ezzel szinte szó szerint megegyező szöveg szerepel. CAMO, fond: 1600., opisz: 1., gyelo: 14., 55.

⁹¹ A szovjet hadseregben egyes csapattestek fontos csaták után kitüntetésképp földrajzi előneveket is kaphattak – így később Budapest ostromáért is több mint 80 szovjet csapattestet tüntettek ki a „budapesti” előnévvel.

⁹² Daniel Lindenau (1914. augusztus 27. – 1984. augusztus 29.): 1944 decemberétől a IX. SS-hegyihadtest vezérkari főnöke, ezt megelőzően a magyarországi német meghatalmazott tábornok hadművelési osztályvezetője. A jelentés téves, Lindenau csak őrnagy volt. A szovjet terminológiában a vezérkari főnököt törzsfőnöknek nevezték. Neve sokszor „Usdau-Lindenau” alakban szerepel (többek között Ungváry Budapest ostromáról írt monográfiájának első kiadásában is). Valójában Gosztonyi Péteren kívül semmilyen forrás nem támasztja alá, hogy nevét így írta volna.

⁹³ Csugunov, 1976: 552–553.

⁹⁴ Kukin, 1986.

⁹⁵ Baranov, 2009.

⁹⁶ Moscsanszkij, 2010: 582–591.

pedig valószínűtlen, hogy őt teljesen külön fogták el. Harcban Budapestért című írásában így emlékezett vissza erre:

„Február 12-én délelőtt, azon kívül, hogy Galperin⁹⁷ vezetésével részt vettem a foglyok tömeges átvételében, elkülönítésükben, ideiglenes elhelyezésükben és a batországra átirányításukban, a hadosztály felderítő osztályán jelen lehettem a budapesti német alakulatok parancsnokának von [sic!] Pfeffer-Wildenbruch vezéreztetésének az előzetes kihallgatásán. (...) Egy eléggé tágas szobát foglalt el a hadosztály felderítő osztály, s ennek külsőben átlépve ezt láttam. A bejárat ajtótól rögtön balra, több sorban székek voltak lerakva, amelyeken ott szorongott a fogoly tisztok és altisztok fő csoportja Pfeffer törzsből, a másik csoport meg a bejáratnál toporgott az utolsó széksor mögött. Nebéz lenne megmondani, hogy hányan is lehettek, de nem kevesebben, mint százán. Elöl, az egyik sarokban, egy asztalnál félkörben ültek a szovjet tisztok, közöttük Galperin ezredes az asztal szemközti oldalán pedig, ferdén Galperin felé és félig háttal a hadifoglyoknak, Pfeffer tábornok, oldalán pedig Lindenau alezredes⁹⁸ törzsfőnök, akiről mi eleinte azt hittük, hogy hitleri politikai tanácsadó, igen hallgatag egyéniség, aki a kihallgatás alatt egyetlen szót sem ejtett ki.

Pfeffer már benne járt a korban. Arca gyűrött volt, ráncos. Külsőleg – hangsúlyozottan nyugodt. Öltözéke egy elnyűtt, valami fehérrel összekevert, nyitva felejtett katonaköpeny, a lábán – nem túl friss – kapca, cipő, előtte az asztal szélén a tábori sapkája. A beszélgetést megkezdendő Galperin egy csomag papiroszt nyitott ki és Pfeffernek kínálta, hogy gyújtson rá, majd a melléte ülő kollégájának. Az első, kis kivárás után, mégiscsak élt a lehetőséggel, rágyújtott, a másik inkább nem kérte.

Galperin ama kérdésére válaszolva, hogy mi volt a helyzet a német helyőrségben Budán az utóbbi napokban (a beszélgetés tolmáccsal folyt), Pfeffer azt kilátástalanul katasztrofálisnak nevezte: az élelem kifogyott, a lőszer is és amit a szállítógépekről dobtak le, nyomorúságos volt és a többnyire a szovjet állásokban landolt. Bármilyen más segítségben reménykedni, nem volt honnan. Ekkor vállalkozott a kockázatra a parancsnokság: kiadták az ukázt a helyőrségnek: kitörni a bekerítésből, ki hogyan tud. Maga Pfeffer közkeatonának átváltva [tehát nem tépte le rangjelzéseit U.K.], a tisztjeivel a Horthy-palota alagútján⁹⁹ indultak el, majd a kijáratnál feltartóztatták és foglyul ejtették őket... A továbbiakban arról folyt a szó, hogy haladéktalanul szükséges a legnagyobb ellenséges tűzfészek felszámolása a városi kórház¹⁰⁰ környékén. Onnan gyakran hallatszott a puska és golyószóra lövöldözés, amelyet időnként el- elnyomott az ágyúk döreje. Galperin Pfefferhez fordulva ezt mondta: „Tábornok, úgy vélem egyetért velem abban, hogy a csapataik által tanúsított ellenállás a kórház környékén – reménytelen. A további, mindkét

⁹⁷ Matvej Jurevics Galperin (1911-?) a kérdéses időben alezredesi rendfokozatban a 297. lövészhadosztály politikai osztályának vezetője.

⁹⁸ Lásd a 89. lábjegyzetet.

⁹⁹ Nyilvánvaló tévedés, amely a helyismeret hiányából adódott.

¹⁰⁰ Új Szent János Kórház. Itt elsősorban az Urológia épületébe fészkeltek be magukat a kitörő német egységek. Az épületet február 13-án szinte teljesen szétlőtték a szovjet csapatok.

oldalon biába való vérontás elkerülésére a szovjet parancsnokság személyesen Önnek felajánlja, hogy szólítsa fel a csapatait a hasztalan ellenállás abbahagyására és feltételek nélkül tegyék le a fegyvert.” A tábornok lehajtott fővel hallgatott. Meglehetősen hosszú szünet után a foglyok soraiból felállt egy repülőtiszt¹⁰¹ és közölte, hogy készen odamenni az „övéihez” a kórháznál és rávenni őket a megadásra, azazal a feltétellel, hogy a parancsnok ehhez hozzájárul. Erre valaki az szovjet tisztek közül felcsattant, mondván, hogy „A fogság felmenti önöket a parancsnokuknak való alárendeltségtől!” A tiszt azonban kitartott az álláspontja mellett. Végül meglelt a hozzájárulás, Pfeffer ott mindjárt egy cetlire lejegyezte a tőle követelt parancsot. Majd egy négy fős parlamentarista küldöttség alakult. Tagjai voltak: a német foglyok közül a már említett repülőtiszt kivül egy főhadnagy és tőlünk egy főhadnagy (a nevére nem emlékszem) és e sorok szerzője.

A csoportunkba sorolt németeknek mindenek előtt enni adtunk és fehérekarszalagokat is kaptak, s elindultunk a kórházhoz. Egy széles, bosszú, egyenes úton mentünk, amelyet fák öveztek és teli volt az éjszakai ütközet nyomaival: mindenütt és az útpadkán is szerteszét töltényhüvelyek, német sisakok, gázálarcok, egyéb hadieszközök, német katonák holtteste. Kívülről a mi kis menetünk, feltehetően nem volt békésnapra látvány, tarka volt. Az bizonyos, hogy a szembejövő harcosaink mellénk érve mindig megtorpantak és csak kíváncsian bámultak ránk, s nem hitték el, hogy ilyesmi lehet: szovjet és német tisztek mennek együtt és békésen. Ráadásul hova? – az arcvonalhoz. Különösen vonzotta a tekinteteket az alacsony termetű, fekete hajú, szinte szökdelő repülőtiszt, akinek fekete köpenye tele volt aggatva hitlerista érdemrendekkel és érmekkel. Csoportunk féluton lebetett a kórházhoz, amikor a csata zaj észrevehetően kezdett elcsitulni. Először az ágyúlövések maradtak abba, aztán egyre ritkábbak lettek a puska és gépfegyver lövések. Majd elhangzott egy távoli, magányos lövés. Az utolsó német ellenállási góc elesett a városban, amint azt megtudtuk a szembejövő katonáinktól.”¹⁰²

Pfeffer-Wildenbruch elfogásának kérdése nem csak néhány alacsonyabb rendfokozatú tiszt között generált vitát. Az ügy egészen a 2. és 3. Ukrán Front parancsnokáig eljutott. Ismerve a szovjet háborús irodalom rendkívüli szemérmességét saját ügyeik tárgyalásában, kifejezetten figyelemre méltó, hogy Vlagyimir Tolubko, a Szovjetunió rakétacsapatainak marsallja 1979-ben a következőket jelentette meg a mesteréről, Nyegyelin marsallról írt monográfiájában:

„A 17. léghadsereg parancsnoka, Szugyec marsall emlékezett arra, hogy a budapesti garnizon felszámolásakor történt egy incidens, amelyben F. I. Tolubuhin marsall és R. Ja. Malinovszkij marsall kapott

¹⁰¹ Nem egyértelmű, hogy a Luftwaffen belül a légierő vagy a légvédelmi tüzérség állományába tartozott. A szovjet visszaemlékezők a kettő között nem tettek különbséget, ami azért is érthető, mert csak a paroli színe tért el: a repülő állományé sárga, a légvédelmi tüzéreké piros volt. Budapesten a Luftwaffe állomány túlnyomó többsége az utóbbi kategóriába tartozott.

¹⁰² Novikov, 2003: 144–148.

össze. 1945. február 13-án Malinovszkij jelentette a Sztavkának Budapest bevételét. De úgy fogalmazott, hogy a városban még 16-20 ezer német és magyar katona áll ellen.

Másnap a 17. légihadsereg egyik légvédelmi ezredének a parancsnoka, akinek alakulatát a Budapesten maradt, bekerített szórványegységekkel való harcokra vezényelték ide, telefonon felhívta a légihadsereg parancsnokát és ezt jelentette neki:

Parancsnok elvtárs szétvertünk egy jelentős fasiszta egységet. Elfogtunk egy altábornagyot, vele több más tábornokot és tisztet. Mi a parancs, mi legyen velük? Hova vigyük őket?

Szugyec éppen együtt volt Tolbuhinnal és Nyegyelinnel, közölte velük ezt az értesülést. Tolbuhin megparancsolta, hogy azonnal vigyék a német tábornokokat a frontparancsnokságra. De Tolbuhinhoz a foglyok nem érkeztek meg. Este pedig a Szovinformbüro jelentette, hogy február 15-én a 2. Ukrán front alakulatai szétverték az ellenség bekerített szórvány alakulatait Budapest térségében, foglyul ejtették a főparancsnokukat és még két tábornokot.

Tolbuhin magyarázatot követelt Szugyectól. Az pedig csupán annak pontos idejét tudta megmondani, amikor a légvédelmi ezredparancsnok elindult a német tábornokokkal a fogoly ejtés helyéről. A marsall követelésére Szugyec felhívta telefonon Malinovszkijt és azt kérte, közölje Moszkvával mi is történt valójában.

Amit történt az megtörtént, minek erről még beszélni – vágott vissza Malinovszkij ingerülten. Tolbuhin ezután felhívta Sztálint és jelentette neki, hogy kik kapták el a német tábornokokat Budapesten. A főparancsnok – Szugyec szavai szerint – így döntött: Nem adunk ki cáfolatot, de mi úgy vesszük, hogy Budapesten a végső győzelmet az ellenség felett pontosan az ön 3. Ukrán frontja aratta.

Midőn a 3. Ukrán front parancsnokságára végre megérkezett a 17. légihadsereg légvédelmi ezredének parancsnoka, elmondta, hogy főparancsnoka utasítására, megerősített őrizet alatt, két autóval szállította a német tábornokokat. Csakhogy az úton megállították őket a 2. Ukrán front Különleges osztályának munkatársai és megparancsolták, hogy a foglyokat szállítsák a Malinovszkij parancsnoki állásába. Hát így osztozkodtak a marsallok Budapest legyőzőinek babérjain két hónappal azelőtt, hogy Zsukov és Konyev azon civakodott, hogy ki vette be Berlint.”¹⁰³

Sajnos Pfeffer-Wildenbruch rendkívül szűkszavú visszaemlékezésében egyáltalán nem részletezi fogságba esésének körülményeit. Ezért nem tudjuk, mi az igazságtartalma annak az orosz memoárban elejtett megjegyzésnek, amely szerint „az A. M. Zsukov zászlóalj parancsnokhoz¹⁰⁴ előállított Pfeffer kérte, adják vissza neki a drágakövekkel ékesített családi szablyát, amelyet harcos felmenőitől kapott. Ezzel a szablyával a hitlerista hadfi győztes menetben masírozott át Európa országain.”¹⁰⁵

¹⁰³ Tolubko, 1979: 27.

¹⁰⁴ A 134/I. NKVD zászlóalj parancsnoka.

¹⁰⁵ Kukin, 1986.

Fogságba esését követően Budapest német parancsnokát Budakeszire, a Kossuth Lajos utca 19. szám alatti házba szállították. Bár bizonyos írásokban azt említik, hogy a kitörés során megsebesült¹⁰⁶, erre sem saját visszaemlékezése, sem más korabeli irat nem utal és fogságba esésének körülményei ezt nem is valószínűsítik. A korabeli szovjet propaganda azon élcelődött, hogy a csatornában összepiszkolódott és elázott ruházata iszonyatos bűzt árasztott, ami miatt először le kellett fürdetni és át kellett öltöztetni¹⁰⁷ – a bűzre való utalás túlzásnak tűnik, viszont az igaz, hogy a szovjet filmhíradókban látható (legénységi) köpenye meglepően tiszta, tehát valószínűleg újat adtak neki.

VII. A kitörés felszámolása Buda és a front között

Az első német csoportok február 12-én reggel jutottak ki a budai hegyekbe. Aznap havazott (korábban is hó borította a területet) és ez megnehezítette a légi felderítést, de a délután folyamán a kitörőket több helyen szovjet csatarepülő támadás érte. Alapvetően két fő kitörési irány bontakozott ki: a százaz ill. ezres nagyságrendű csoportokra szakadt zöm egyenesen nyugati irányban haladt és 12-én estére éleivel elérte a budai hegység nyugati nyúlványait, azaz a zsámbéki medence keleti szélét.¹⁰⁸ Néhány ezer fő azonban nem ezt az utat választotta, hanem Solymár és Üröm felé haladt.

A szovjet hadvezetés fölényes helyzetét jellemzi, hogy tartalékai egy részét fel sem kellett használnia. Így a Pomáz-Szentendre térségébe átdobott 10. lovas- és 78. lövészhadosztálynak nem adtak feladatot.

A legészakibb szovjet alakulat, amely kitörőkről egyáltalán jelentett, a 99. lövészhadosztály 206. lövészezrede volt, amelyet Pilisszántó-Pilisszentkereszt magasságában vetettek be azzal a feladattal, hogy az északi kitörési irányt zárja le. Itt egyetlen csoport szétverését említi a hadinapló február 14-én. A 351. vagy 357. magaslat mellett egy halott és egy sebesült saját veszteséggel 22 halott és 28 fogoly került az eredmények listájára.¹⁰⁹

A kitörés északi irányát alapvetően a 252. lövészhadosztály számolta fel, amelyet február eleje óta Piliscsabán állomásozott és a front tartaléka volt. Ennek hadinaplója szerint 1945. február 13-án reggel Solymár körzetében, 420 méteres magasságban fedezték fel a

¹⁰⁶ Krätschmer, 2010: 838.; Thomas-Wegmann, 1998: 149.

¹⁰⁷ Matvej Zaharov szerint „a szenny csatornában megtett út olyan nyomokat hagyott rajta, hogy mielőtt szőba álltak vele, rendelkezni kellett a mosdásáról – a szó valódi értelmében”. (Zaharov, 1975: 261.) Tekintettel arra, hogy az Ördögárokban nem szennyvíz, hanem esővíz folyt, ez így túlzásnak tűnik. Ettől persze még elképzelhető, sőt valószínű, hogy a fontos fogolynak, aki feltehetően bőrig ázott, tisztálkodási lehetőséget biztosítottak.

¹⁰⁸ Ungváry, 2016: 208.

¹⁰⁹ CAMO, fond: 6634., opisz: 99526., gyelo: 5. A 99. lövészhadosztály 206. lövészezredének hadinaplója, 34. CAMO, fond: 1275., opisz: 1., gyelo: 72. A 99. lövészhadosztály tüzérségének hadinapló kivonata, 7.

Budapestről kitört ellenség előőrseit. A hadosztály alá rendelték az 1505. önjáró tüzérezredet és az 1255. páncéltörő tüzérezredet is – így nem túlzás az a megállapítás hogy a kitörőket illetően verébre is ágyúkkal lőttek. Ezekkel az erőkkkel a seregtest lezárta a 10-es utat és két ezreddel átfésülte Nagykovácsitól északra az erdőt, egy ezredét pedig tartalékban hagyta. A hadosztály naplója szerint „*Az ellenség kisebb csoportokra oszolva, kézijegyveres és géppuska-tűzzel kemény ellenállást tanúsított, különösen elszántan védve az erdős-hegyes környék felett uralkodó 558-as magaslát [Kutya-hegy] körzetét.*”¹¹⁰ –sajnos a hadinaplóban nincsen adat arra, hogy itt mennyi fegyverzetet zsákmányoltak, így a jelentés valóságtartalma is kérdéses.

A hadosztály ezt a vonalat többször átfésülte, és csökkenő számban ugyan, de február 17-ig folyamatosan ejtett foglyokat. Február 12–13 között 800 megsemmisített és 79 elfogott, 14-én 500 megsemmisített és 142 elfogott, 15-én 23 elfogott, 16-án 150 megsemmisített és 22 elfogott, 17-én 123 megsemmisített és 23 elfogott ellenséges katonát jelentettek. Ezt követően az egységet más arcvonalra irányították.

Ettől délre a kitörő csapatok elleni hadműveleteket a 23. lövészhadtest irányította, amely ekkor Telkiben székelt. A hadtest legészakibb seregtete, azaz az előbb említett 252. lövészhadosztály déli szomszédja a 19. lövészhadosztály volt. Utóbbi egységet az előző napokban vonták ki a frontvonalból és Zsámbék-Perbál között tartalékba helyezték (egy ezrede a frontvonalban maradt). A seregtest február 12-én délután Telki-Budajenő-Perbál-Tinnye vonalban zárta le a zsámbéki medencét. Erődítési munkálatokra a környék lakosai közül ezekben a napokban több száz főt mozgósítottak. A hadosztály jelentése szerint a zsámbéki medencében a havazás az utakat 12-én részben járhatatlanná tette.

Az események értékeléséhez szükséges a terepviszonyokról néhány megjegyzés. Szemben az északi iránnyal, ahol a kitörők zömmel erdős területen mozoghattak és csak kisebb nyílt sávokat kellett leküzdeniük, a zsámbéki medence 5-10 kilométeres nyílt terepet jelentett. Ráadásul ez a terep további nehezítéseket tartalmazott. A medence nyugati szélén Zsámbék, Tök és Perbál községek már 1945-ben is elég közel voltak egymáshoz, a házakból a terepet kelet felé teljes mértékben tűz alatt lehetett tartani. Amennyiben ez mégsem állította volna meg a kitörőket, akkor újabb akadályt jelentett, hogy a három községtől nyugatra a terület emelkedett. A szintkülönbség ugyan nem tett ki többet, mint 100 méter, azonban ez sem kevés ha figyelembe vesszük azt a fizikai teljesítményt, ami ahhoz kellett, hogy egyáltalán idáig eljusson valaki. Sokak számára végzetesnek bizonyult, hogy a front a Nyakas-tető előtt, Tök magasságában északnyugatra fordult. A budai hegyek nyugati pereméről induló kitörők először ugyanis csak a németek Szomornál fellőtt világítórakétáit látták, miközben a

¹¹⁰ CAMO, fond: 1536., opisz: 1., gyelo: 121. A 252. lövészhadosztály hadinaplója, 37–40.

frontvonal fekvését a Nyakas-tető teljesen eltakarta. Amennyiben viszont csak a világítórakéták alapján tájékozódtak, akkor nagy eséllyel nem fordultak időben délnyugatra, hanem helyette Somodorpuszta irányában további egy-két kilométert tettek meg a szovjet vonalak mögött, folyamatosan kockáztatva hogy rajtuk ütnek.

A 19. lövészadosztály február 12–14 között jelentős ellenséges erők felmorzsolását jelentette (lásd 2. térképmelléklet). 13-án a Budakeszi és Telki közt haladó út mellett egy 260 fős ellenséges csoport megsemmisítését jelentették, 39 katonát (köztük egy ezredest) fogságba ejtettek. 14-én reggel 5 órakor Budajenőn magát a hadosztályparancsnokságot is megtámadták a kitörő csapatok. Az aznapi mérlegük 250 fogságba ejtett és 1200 elpusztított német katona volt 5 saját halott és 12 sebesült mellett. 15-én 101 fogolyról és 350 halott kitörőről írt a hadinapló, miközben a hadosztály saját vesztesége csak 2 halott és 5 sebesült volt. Még február 16-án is arról számol be a hadinapló, hogy az ellenség több kísérletet tett áttörni az erdő szegély vonala melletti védőállásokon (62 fogoly, 80 halott kitörő, a saját csapat vesztesége 3 halott és 7 sebesült). 17-én éjjel a hadosztály visszatért Zsámbék-Tök-Kirva vonalába, de a budai hegyek kijáratainál még három megerősített lövész szakaszt hagyott (aznapra 12 halott és 7 fogságba ejtett kitörő említ a hadinapló). Összeadva az eredményeket, 3491 halottról és 261 fogolyról számoltak be.¹¹¹ A kitörés után a hadosztály tisztí bizottságokat küldött ki a területre a hullák megszámlolására. Ezek 2490 leszámolt halottat jelentettek, megemlítve azt is hogy a foglyok száma 541 fő.¹¹² Az adatok közötti különbségre jelenleg nem tudunk magyarázatot adni, valószínűsíthető azonban, hogy a második adatsor pontosabbnak tekinthető. Az élőerő-veszteség mellett zsákmányként 1015 puskát, 291 géppisztolyt és 41 géppuskát jelentettek. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a kitörők fele fegyvertelen volt, másrészt viszont figyelemre méltó, hogy a kitörők egy része még ekkor is képes volt géppuskákat és hozzá tartozó rakaszokat cipelni a behavazott erdei utakon (egy MG42 súlya 11,5 kg, a hozzá tartozó rakasz majdnem ugyanennyi).

A 19. lövészadosztálytól délre a 11. gárda-lovashadosztály Alcsút mellől indult február 12-én este 17 órakor Pátyra (lásd 6. térképmelléklet). A seregtest 13-án délelőtt Nagykovácsi déli részéig fésülte át az erdőséget és több mint száz ellenséges katona megsemmisítését jelentette 21 hadifogoly mellett. Estére a 37. gárda-lovasezred visszatért Perbálra ahol a 19. lövészadosztály védekezését segítette. Február 14-én hajnali 1 órakor

¹¹¹ CAMO, fond: 871., opisz: 1., gyelo: 105. Napi jelentések. A hadosztály hadinaplójának egy kézzel írt variánsában ettől némileg eltérő számok szerepelnek (2842 halott és 493 fogoly). CAMO, fond: 1087., opisz: 1., gyelo: 32.

¹¹² CAMO, fond: 871., opisz: 1., gyelo: 105. A 19. lövészadosztály sávjában, 1945. február 11–15. között, a Budapesti csapatösszevonásából kitörő ellenség veszteségeinek térképe a főbb körzetekkel (térképvázlat).

Perbál felé támadt az erdőből egy kétezer főre becsült német csoport. A 11. gárdalovashadosztály naplója szerint:

„A 39. lovasezred, közelre engedve magához az ellenséget, az összes fegyveréből tüzet zúdított a németekre. Az ellenség délebbi irányban tért ki és „Hurra” kiáltással vetette rá magát a TELKI–JENŐ-PERBÁL utat védő tüzérségi egységek pozícióira. A 71. páncélos ezred tankjai a JENŐ-PERBÁL út mentén indultak el, felkapcsolt reflektorokkal menet közben lőtték géppuskáikkal és taposták el láncfalpaikkal a szerte-szétjel rohanó németeket.

02.14.-én 8:00-kor a németeknek egy 2000 főt meghaladó létszámú csoportja jött ki az erdőből, és hatalmas tömegben, felállva haladt Tinnye felé. Minden tüzérségi fegyver és géppuska tűz alá vette a németeket. A 71. harckocsiezred tankjai nagy sebességgel indultak el a dél-nyugati irányba kitörni szándékozó németek felé és menet közben löve, láncfalpakkal széttaposva semmisítették meg a német katonákat és tiszteket. Ebben a harcban legalább 800 német katona és tiszt esett el, és minimum 350 német katona pedig fogságba esett.

13:00 órakor a németeknek egy csoportja, amelynek sikerült áttörni, bemenekült az erdőbe /TÖK-től észak-nyugatra, 1 kilométer távolságra/. A lovas menetben haladó 39. lovasezreddel együtt elindult a 71. harckocsiezred minden egysége ennek a mintegy 1000 fős csoportnak a megsemmisítésére. Bekerítették a németek egy csoportját, majd miután azok megtagadták a fegyverletételt, gyakorlatilag teljesen meg is semmisítették őket.

A 37. és a 41. lovasezred, nyugati irányban átfésülve az erdőt, megsemmisítve és szétzavarva az ellenség egyes csoportjait, kijutott az erdő nyugati szélére és a hadosztály-parancsnok utasítására a következő helyeken gyülekezett: a 37. lovasezred– PERBÁL, kelet felé irányuló védelmi pozíciót elfoglalva a JENŐ-PERBÁL úton; a 41. lovasezred–JENŐ, kelet felé irányuló védelmi pozíciót elfoglalva JENŐ keleti szélén, a JENŐ-TELKI úton. A 02.15-ére virradó éjjel az ellenség legfeljebb 1000 fős csoportokban megkísérelt észak felé szivárogni PILISSZENTIVÁN, KLOTILDLIGET irányába. Kisebb csoportok és egyedüli emberek megkíséreltek áttörni csapataink védelmén, ezeket a lövészegységek megsemmisítették vagy pedig fogságba ejtették.

1945.02.16-án napközben a csapatok a korábbi állásaikban maradtak, lovas egységeket küldve ki az egyes csoportok és az egyedül kóborló emberek elfogására. 02.17-én éjjel az ellenség kisebb csoportjai megkísérelték, hogy átszivárognak csapataink harcállásain, azonban ezen csoportok mindegyike kőzákjaink tűzébe került és velük szemben kudarcot vallott.

1945.02.17-én reggeltől a 23. lövészhadtest parancsnokának utasítása alapján, a hadosztályunk még utoljára átvizsgálta az erdőt a következő sávban: a 37. lovasezred – melynek kiindulási helyzete TELKI, 554 méteres magasság, BUDAKESZI déli peremkerülete; a 39. lovasezred – melynek kiindulási helyzete PERBÁL, a NAGYKOVÁCSI út mentén fésülte át az erdőt és BUDAKESZI északi

*peremkerületére érkezett [ellenségre már nem bukkant U.K.]; a 41. lovasezred – a 71. harckocsiezred maradt az eredeti helyén. Ezzel BUDAPEST északnyugati és nyugati erdős vidékén befejeződtek a harcok. Ezen harcok során 1282 német katona és tiszt esett el, és 622 foglyot ejtettünk.*¹¹³

Német hadifoglyok és szovjet őriük a mai Dózsa György téren, a testőrlaktanya épülete előtt, 1945. február.

Hozzá kell tenni, hogy a Zsámbéktól délre védekező 59. gárda-lövészadosztály is kapott a kitörés kapcsán feladatot. A 179/2. gárda-lövész zászlóalj Bicske-Zsámbék irányába fésülte át február 14-én a terepet de nem jelentett arról, hogy ellenséggel találkozott volna. Így kizárható, hogy komolyabb kitörő csoportok Zsámbéktól délre próbálkoztak volna az átjutással.

Az utolsó adat, ami a Budai hegyekben kitörőkkel kapcsolatos, 1945. február 18-áról származik. A 23. lövészhadtest összesítő jelentése szerint saját veszteség nélkül 17–18. között 106 kitörőt öltek meg és 11 főt fogságba ejtettek. A jelentés érdekessége, hogy a kitörők kapcsán három felgyújtott gépkocsit is említ – ezeket viszont a kitörők csak útközben köthették el valahol, az kizárt, hogy Budapestről folyamatosan gépkocsival jöttek volna.¹¹⁴

¹¹³ CAMO, fond: 3472., opisz: 0000001., gyelo: 0228a. A 11. gárda-lovashadosztály jelentése a 23. lövészhadtestnek a kitörés felszámolásáról, 1945. február 12–17.

¹¹⁴ CAMO, fond: 871., opisz: 1., gyelo: 115. Kivonat a 23. lövészhadtest hadinaplójából, 1945. február 15–19.

VIII. A senkiföldje elérése

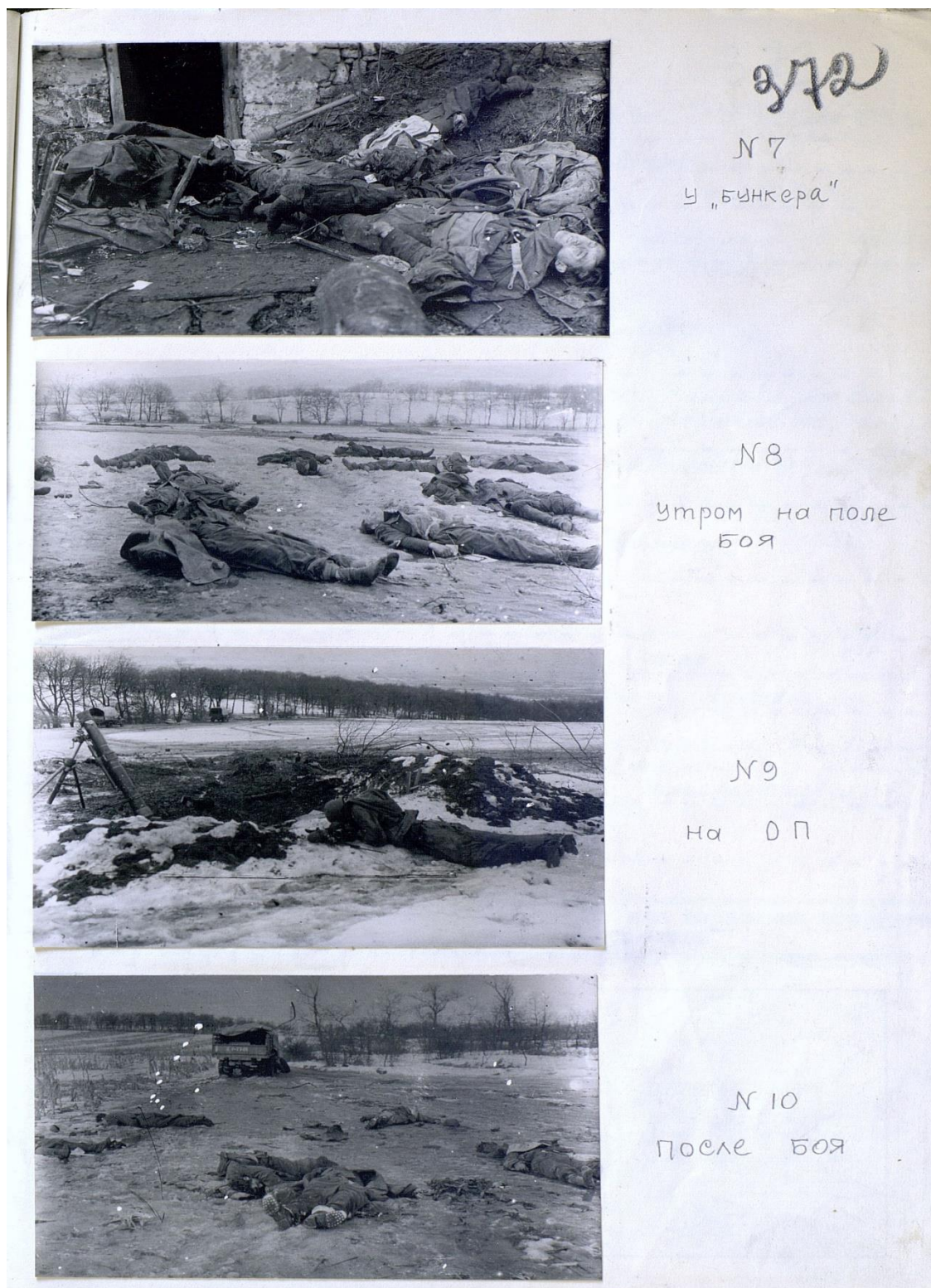
A kitörők zömének útjában az utolsó akadályt a 19. lövészhadosztály egy ezrede és a 49. gárda-lövészhadosztály jelentette, amelynek állásai Zsámbék és Sárísáp között húzódtak (lásd 3. térképmelléklet). A front nem volt különösebben sűrűn megszállva, amit a terepviszonyok indokoltak. A Zsámbék-Perbál előtti erdő harckocsitámadást eleve kizárt, az ellenség Szomor melletti pozíciói pedig eléggé kedvezőtlenek voltak, amit az is illusztrál, hogy a két frontszakasz között húzódó senkiföldje helyenként 3 kilométer széles pusztaság volt. Ez magyarázza, hogy a 49. hadosztály 18 kilométer hosszú védőszakaszán az első vonalban összesen csak 1008 katona védett, egy kilométerre tehát csupán 56 harcos jutott. Az első vonal mögött mélységben azonban ennek legalább háromszorosa állomásozott még, nem beszélve a különféle hadsereg- és hadtestközvetlen tüzér- és páncéltörő alakulatokról.

A kitörés szempontjából tehát a 49. gárda-lövészhadosztály leküzdése volt az utolsó próbatétel. Ezt elvileg egy német felmentő akció is segítette volna. Február 14-15-én éjjel a német 3. lovashadosztály egy zászlóalja 11 javításból úgy-ahogy helyrehozott harckocsival (Jagdpanzer IV, StuG. III és StuH. 42. típusú járművekkel) Szomorról Anyácsapusztára támadt. Az akció eleve már elkésett volt, hiszen a kitörők messze túlnyomó többsége ekkor már holtan hevert a zsámbéki medence szántóin. A támadás részleges sikerrel járt, mert a 144. lövészezred 4. századának állásait elfoglalta. Német adatok szerint ez az akció majdnem 100 halott és sebesült saját katona árán mintegy 50 kitörőt tudott átjuttatni a saját vonalakhoz. A 49. gárda-lövészhadosztály azonban már aznap reggel 4:30-ra visszafoglalta saját állásait.¹¹⁵ Mindezt a 49. gárda-lövészhadosztály hadinaplója is alátámasztja: abban hat támadó harckocsi szerepel, amelyből egyet ki is lőttek és az ellenségnek 60 fős veszteséget okoztak.¹¹⁶ Ettől kezdve nincsen nyoma az iratokban annak, hogy kitörők átjutását regisztrálták volna. Hozzá kell tennünk: a 23. lövészhadtest éppen ezen a terepen tartott február 9-én egy elméleti hadgyakorlatot, amelyben az ellenség Szomorról történő támadását modellezték és elhárítását gyakorolták.¹¹⁷

¹¹⁵ Maier, 1985: 117–118.

¹¹⁶ CAMO, fond: 115.8, opisz: 1., gyelo: 93. A 49. gárda-lövészhadosztály hadinaplója.

¹¹⁷ CAMO, fond: 871., opisz: 1., gyelo: 105. A 19. lövészhadosztály egységeinek védekezési terve, 1945. február 9.

*A zsámbéki medencéből származó felvételek a kitörésben részt vett katonák holttesteivel,
1945. február.*

A 49. gárda-lövészadosztály jelentései annyiból is tanulságosak, hogy nem említenek olyan adatokat, amelyek máshonnan viszont kideríthetők – ami fontos jelzés arra,

hogy a dokumentumokat forráskritikával kell kezelni. Így Szergej Andrejevics Andrijsenko ezredes, a 23. lövészhadtest vezérkari főnöke visszaemlékezéséből tudjuk azt, hogy a kitörők még ebben a fázisban is képesek voltak aktív harci tevékenységre: „...a február 13-ról 14-re virradó éjszaka váratlanul megszakadt a hadtest mindaddig megbízhatóan működő telefonkapcsolata a 49. gárdahadosztálynak Perbálon elhelyezkedő törzsével. Kb. egy óra múltán egyszer csak felhangzott a kagylóban Margelov Vaszilij Filippovics nyugodt és magabiztos hangja: a hadosztály parancsnokságát egyetlen fasisztának sem sikerült áttörnie nyugatra Perbálon keresztül. Ám később mégis kiderült, hogy az ellenség géppisztolyos csoportja mégiscsak átszivárgott az erdőn, és ájutott Perbál északkeleti részébe. A hadosztályparancsnok riadótztatta a törzset, és személyesen vezette a harcot a német géppisztolyos ellenséggel szemben. A hitleristák nagyrésze megsemmisült, maradékuk fogságba esett. Ugyanezen az éjszakán a németek megkísérelték a betörést Tök községbe is, ahol a 144. gárdaezred törzse állomásozott.(...) A hadtest harcai az ellenség 400-600 fős elszigetelt csoportjaival, amehelyre az utaktól és lakott helyektől távol, erdős terepen próbáltak egérutat nyerni, február 17-ig tartottak.”¹¹⁸

Ez az idézet azért érdekes, mert utal arra, amit tóki lakosokkal készített interjúk is alátámasztanak: a kitörők egyik hulláma 14-én éjjel elfoglalta a falu egy részét, sőt viszonylag rendezetten tudott innen tovább haladni Anyácsapuszta felé. Csak feltételezzük, hogy ez lehetett az a csoport, amelyiket néhány órával később a Nyakas-tetőn a 11. gárda-lovashadosztály kozákjai és a 71. harckocsiezred egységei semmisítettek meg. Még egy adat van arra, hogy egy nagyobb csoport képes volt megközelíteni a fő ellenállási vonalat. A 49. gárda-lövészadosztály 100. tüzérezrede 14-én 12:40-kor szétlőtt egy 500 főre becsült kitörő csoportot Zsámbéktól 1 kilométerre keletre.¹¹⁹

A kitörők felszámolása február 17-ig nagyjából itt is befejeződött. Február 15-én 116 halott és 61 elfogott, február 16-án 230 halott és elfogott, 17-én 135 halott és 43 elfogott német katonára van adat.¹²⁰ Ezt követően nincsen nyoma kitörő csoportok felszámolásának – annak ellenére, hogy más forrásból tudható, hogy egészen 1945. március elejéig előfordult bujkáló német katonák elfogása vagy megsemmisítése.¹²¹

¹¹⁸ Andrijsenko, 1966: 141–142.

¹¹⁹ CAMO, fond: 1158., opisz: 1., gyelo: 93. A 49. gárda-lövészadosztály hadinaplója, 16–19.

¹²⁰ A számokat a 10. és a 23. lövészhadtest alárendelt alakulatainak itt már idézett hadinaplói illetve napi jelentései alapján számoltuk ki.

¹²¹ Hans-Hermann Koch interjú a szerző birtokában.

IX. Hadműveleti értékelés

A kitörés elhárítása hadművelet a számok oldaláról is megközelíthető. Tanulságos, hogy ennek kapcsán a szovjet csapatok mennyi megsemmisített illetve foglyul ejtett német-magyar katonáról tesznek jelentést (a két kategóriát sajnos nem választották külön). Előre kell bocsátani, hogy a pontatlanságok bizonyos mértékig érthetőek, hiszen az egyes alakulatok esetenként akaratlanul is saját eredménynek könyveltek el olyanokat, akiket mások is jelentettek. Ezeket az átfedéseket azonban a szovjet parancsnokságok is igyekeztek csökkenteni és mi is csak a felsőbb parancsnokságok számait használtuk. Amennyiben összeadjuk a 18. gárda-lövészhadtest és a kitörést kívül felszámoló erők jelentéseit, akkor a február 12–18 közötti időszakra összesen 52309 főt kapunk, ami nyilvánvaló túlzás.¹²²

Igaz, hogy Pfeffer-Wildenbruch 1945. február 11-én délután sebesültekkel együtt 43.900 fős saját létszámot jelentett – ez azonban a 20000 főre taksált magyar alakulatokat tekintve biztos jelentősen felülbecsült szám volt, mert ezek legalább fele épp február 10–11 között az ekkor kiürített XI. kerületben fogságba esett és már nem vett részt a kitörésben. A német alakulatokra vonatkozó becslése azonban nagyjából pontosnak tekinthető. Mivel a német sebesültek egy része nem volt járóképes, abból indulhatunk ki, hogy német részről 15-20 ezer fő vehetett részt a kitörésben, akik közül 8-15 ezer kijuthatott a Budai-hegyekbe. Tudjuk, hogy a kitörők közül 700 átjutott és legalább 1000 (azonban lehet, hogy akár 2-3 ezer) elbújt a városban, viszont a maradék mindenképp veszteséglistára került.¹²³ Így a szovjet „eredeti” jelentések ezekre a napokra kb. 40%-nyi túlzást tartalmaztak. Mindezt azért is érdekes, mert 1945. január 19. és február 11. között a „Budapesti Csoport” 44708 hadifoglyot és megsemmisített katonát jelentett¹²⁴, ami viszont csak akkor lehetett volna igaz, ha a kitörésben senki sem vett volna részt. A budai oldal védőinek elméleti élelmezési száma ugyanis nem lehetett több már január 18-án sem 45000 főnél és ebből január végétől nagyobb kontingensek estek fogságba.

Itt kell kitérni az orosz népszerűsítő irodalomban máig előbukkanó 188 ezer fős budapesti védőszereg legendájának keletkezésére is. Érdekes módon a szovjet hadvezetés viszonylag pontosan tudta Budapest védőinek számát. 1944. december 12-én Budapest ekkor még be nem kerített védőszeregét Povetkin vezérőrnagy, a 2. Ukrán Front

¹²² A „Budapesti-csoport” a kitörés időszakára 43233, a 23. lövészhadtest 6076, a 10. gárda-lövészhadtest 3000 megsemmisített katonát jelentett. Ez összesen 52309 fő. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a számok alacsonyabbak, mint amihez akkor jutnánk, ha az alárendelt hadosztályok illetve ezredek számait adnánk össze. Ez arra utal, hogy a felsőbb parancsnokság törekedett arra, hogy reális adatokhoz jusson.

¹²³ Ungváry, 2016: 222.

¹²⁴ Lásd a 18. gárda-lövészhadtest hadinaplójának adatait.

felderítőosztályának vezetője 64910 főre becsülte, de ebből „aktív” jelzővel (ami feltehetően a magyar „ütközetlétszám” azaz az első vonalban bevetett erők szinonimája) csak 38.800 főt látott el.¹²⁵ Ugyanő csak Budára 1945. január 22-én 54750 főt adott meg, akik közül „aktív” minősítést 16800 fő kapott.¹²⁶ Povetkin mindkét esetben beleértett az élelmezési létszámba 15000 „levente” fasiszta különítményest, akik ütközetlétszámát viszont (a valóságnak megfelelően) nullában adta meg – reálisabb lett volna persze, ha élelmezési létszámukat is 80%-kal csökkentti. Utólag 1945. február 15-én Kalinyin ezredes, a 2. Ukrán Front felderítőosztályának helyettes vezetője Budapest bekerített védői címszó alatt összesen 159120 főt jelentett, akikből azonban elismerte, hogy 30–30 ezer fő valójában mozgósított lakosság vagy „fasiszta” különítményes.¹²⁷ A TASZSZ hírügynökség is ezt a számot vehette át, ugyanis 1945. február 13-án 110000 ezer fogolyról és 49000 halottról adtak ki győzelmi jelentést.¹²⁸ Mondanunk sem kell, hogy ennek a létszámnak legalább a fele ekkor még hiányzott a szovjet hadifogolytáborokból. Sajnos nem sokáig. Az ostrom után ugyanis elkezdődött a civilek válogatás nélküli összefogdosása annak érdekében, hogy a győzelmi jelentések alátámaszthatók legyenek.

A szovjet győzelmi adatok a zsákmányolt harceszközöknél válnak teljesen abszurdá. Február 12-én (feltehetően az ostrom teljes időtartamára) 315 megsemmisített vagy zsákmányolt harckocsiról és rohamlővegről, valamint 344 lövészpáncélosról jelentett a „Budapesti Csoport”¹²⁹, miközben a bekerített német erőknek Budapesten 1944. december 26-án sem volt több 96 harckocsijuk és 304 egyéb páncélozott járművük és a magyar páncélozott járművekből sem volt több 60 darabnál,¹³⁰ és ez a szám február 11-ére kevesebb, mint harmadára csökkenhetett. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a „Budapesti Csoport” 1945 február 11. előtt is számos zsákmányolt páncélozott harceszközt jelentett (csak 1945. január 18-án 47 harckocsit, 9 önjáró löveget és 7 páncélgépkocsit), akkor végképp nyilvánvalóvá válik, hogy a szovjet jelentések a zsákmányolt anyagokra teljesen megbízhatatlanok. Mindez azért is érdekes, mert az ostrom alatt született felderítőbecslések nagyon is pontosan meg tudták becsülni a katlanba került német harckocsik és rohamlővegek

¹²⁵ CAMO, fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1203., 48. A 2. Ukrán Front előtt tevékenykedő ellenség hadi- és személyi állomány kimutatása.

¹²⁶ CAMO, fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1906., 54. A 2. Ukrán Front előtt tevékenykedő ellenség hadi- és személyi állomány kimutatása.

¹²⁷ Uo: 64. Kimutatás az ellenség bekerített részeiről Budapest város körzetében.

¹²⁸ TASZSZ, 1945. február 13.

¹²⁹ CAMO, fond: 857., opisz: 1., gyelo: 158. A 18. gárda-lövészhadtest hadinaplója, 59.

¹³⁰ Számvéber, 2018: 699–707.

mennyiségét. 1945. január 22-én például a teljes harckocsiállományt 70 darabban állapították meg.¹³¹

A számokkal történő dobálódzás azért is érdekes, mert a szovjet hadsereg különösen törekedett arra, hogy az elpusztított páncélos technikáról darabszintű elszámolással rendelkezzen. Ennek megfelelően minden harckocsira fehér festékkel számot festettek és a harceszközt be is fotózták. Ezeknek az adatoknak mindenképpen ütköznie kellett a győzelmi jelentésekkel, hiszen az összes veszteségi adat a seregtestek felderítőosztályánál futott össze. Kutatásunk jelenlegi állása nem tud választ adni, hogy hogyan kezelték a felsőbb parancsnokságok azt a helyzetet, amikor beosztottjaik nyilvánvalóan felfújta adatokkal szépítették a valóságot.

A szovjet veszteségi adatok csak töredékesen érhetőek el. Bizonyos következtetéseket azonban ezek is lehetővé tesznek, mert több alakulat adatai rendelkezésre állnak és ezekből következtetni lehet az adattal nem rendelkező egységekre. A szovjet erők kitöréssel kapcsolatos becsült vesztesége 200-300 halott és mintegy 600-800 sebesült lehetett. Ezzel szembeállítva a kitörők vesztesége még akkor is 22200 fő, ha ebbe csak a német csapatokat és csak a németek által jelentett utolsó számadatot számoljuk (23900 fősszlétszámmal számolva, akik közül legalább ezren bujkáltak és hétszázan átjutottak).¹³² A valós számok ennél is súlyosabb veszteséget mutatnak, mert a kitörés elején azért kb. ezer magyar katona is részt vehetett. Szerény becslések szerint is a szovjet és német fél veszteségei magyarok nélkül is 1:27-hez aránylanak, ha csak a halottakat vesszük, akkor pedig az 1:50-et is elérhetik.

Sajnos a jelenleg rendelkezésre álló forrásokból nem dönthető el, hogy a kitörők veszteségének mekkora százaléka esik a német és mekkora a magyar csapatokra. Feltehetően nem járunk messze a valóságtól, ha a városon kívüli veszteségek 95%-át a németekre számítjuk.

A kitörés mint hadművelet öngyilkos és értelmetlen vállalkozás volt. Van azonban a történeteknek egy másik olvasata is. Amennyiben azt nézzük, hogy meddig volt képes a német katonaság hatékony ellenállást kifejteni, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy rettenetes áldozatok árán ugyan, de a német csapatok majdnem fele, kb. 10000 fő eljutott a budai hegyek nyugati és északi pereméig. A 10. és a 23. lövészhadtest által jelentett megsemmisített illetve fogságba ejtett ellenséges katonára vonatkozó adatok (összesen 9076 fő) alapvetően reálisnak tűnnek, már csak azért is, mert a kitörés után a 19. lövészhadosztály például három

¹³¹ CAMO, fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1906., 54. A 2. Ukrán Front előtt tevékenykedő ellenség hadi- és személyi állomány kimutatása.

¹³² Maier, 1985: 518.

fős tiszti bizottságokkal számoltatta össze az erdőben és a mezőkön heverő hullákat (így összesen 1691 személyt számoltak meg). Ahhoz képest, hogy a tervszerű vezetés a kitörés első óráiban összeomlott és ahhoz képest, hogy a kitörők legalább harmada már eleve sebesült állapotban indult el, elképesztő belső kohéziós erőről tanúskodik az, hogy ezek az emberek egyáltalán el tudtak jutni a zsámbéki medence széléig. Még inkább elképesztő, hogy még ezt követően sem bomlott teljesen fel a katonai fegyelem, amire leginkább az utal, hogy a szovjetek még Tök–Perbál térségétől nyugatra is zsákmányoltak német géppuskákat – ami azt jelenti, hogy még itt is, alsó hangon 30 kilométeres menet után akadtak legalább három fős nehézfegyvert és rakaszokat cipelő csoportok! A szovjet hadinaplókból egy hajtóvadászat képe bontakozik ki és az összképet illetően ez nem is téves. Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy Budán és a Budai-hegyekben a kitörők többször tudtak áttörni szovjet záróvonalakat, sőt esetenként valóságos pánikot is előidézték a szovjetek soraiban¹³³ – amiről a szovjet hadinaplók kivétel nélkül hallgatnak. Amennyiben a 2. Ukrán Front nem rendelkezett volna bőséges arcvonat mögötti tartalékokkal, akkor a kitörés még sikeres – bár ebben az esetben is rendkívül veszteséges – vállalkozás lehetett volna. A „Budapesti Csoport” anyagi- és létszámfölénye dacára nem volt ugyanis képes arra, hogy a kitörők zömét felmorzsolja.

Végül említést kell tenni a szovjet és német veszteségek arányáról is. Az, hogy ez az 1:20 és 1:50 közötti tartományban szóródik, leginkább azt mutatja, hogy a kitörés mennyire esély nélküli vállalkozás volt. A számok azonban arról is árulkodnak, hogy a kitörők zöme valójában nem is harcban vesztette életét. Visszaemlékezésekből is tudható, hogy az elfogott katonák tömeges kivégzése egyáltalán nem volt ritkaság, de ezekre a szituációkra áttételesen a szovjet hadinaplók is utalnak, mint például a 11. lovashadosztály által Töktől északnyugatra már említett 1000 fős kitörő csoport esete. A 30-50 kilométeres meneten és két hóban töltött éjszakán átesett német katonák legalább harmada sebesülten egyszerűen nem is volt abban a helyzetben, hogy komolyabb ellenállást tudjon kifejtetni. A kitörők túlnyomó többségét egész egyszerűen agyonlőtték, vagy halálra verték.

¹³³ Harry Phoenix, Lichtenberg Judit, Ernst Schweizer és Johannes Finger interjúk Ungváry Krisztián birtokában. Továbbá Radnóti, 2014: 410–411. A János Kórház történetét feldolgozó évkönyvben dr. Gyarmathy Ferenc visszaemlékezése is arról számol be, hogy a kórházban berendezkedett szovjet csapatok pánikszerűen menekülni kezdtek, amikor értesültek a kitörésről. Lásd: Winkler, 1995: 229–232.

X. Zárszó

Budapest 1944–1945. évi ostroma, valamint annak záró momentuma: a szovjet bekerítésből való kitörés megkísérlése egyre növekvő érdeklődésre számot tartó fejezete a magyar- és egyetemes hadtörténetnek. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kutatásoknak van módja lépést tartani a hazai és a nemzetközi érdeklődéssel is. Bár a szemtanúk száma drasztikusan csökken, számos új – döntően szovjet, egykor titkos – forrás vált kutathatóvá a legutóbbi időszakban, ezáltal pedig újabb távlatok nyíltak meg a legendákkal és mítoszokkal sűrűn átszótt események valósághoz minél jobban közelítő feltárásában.

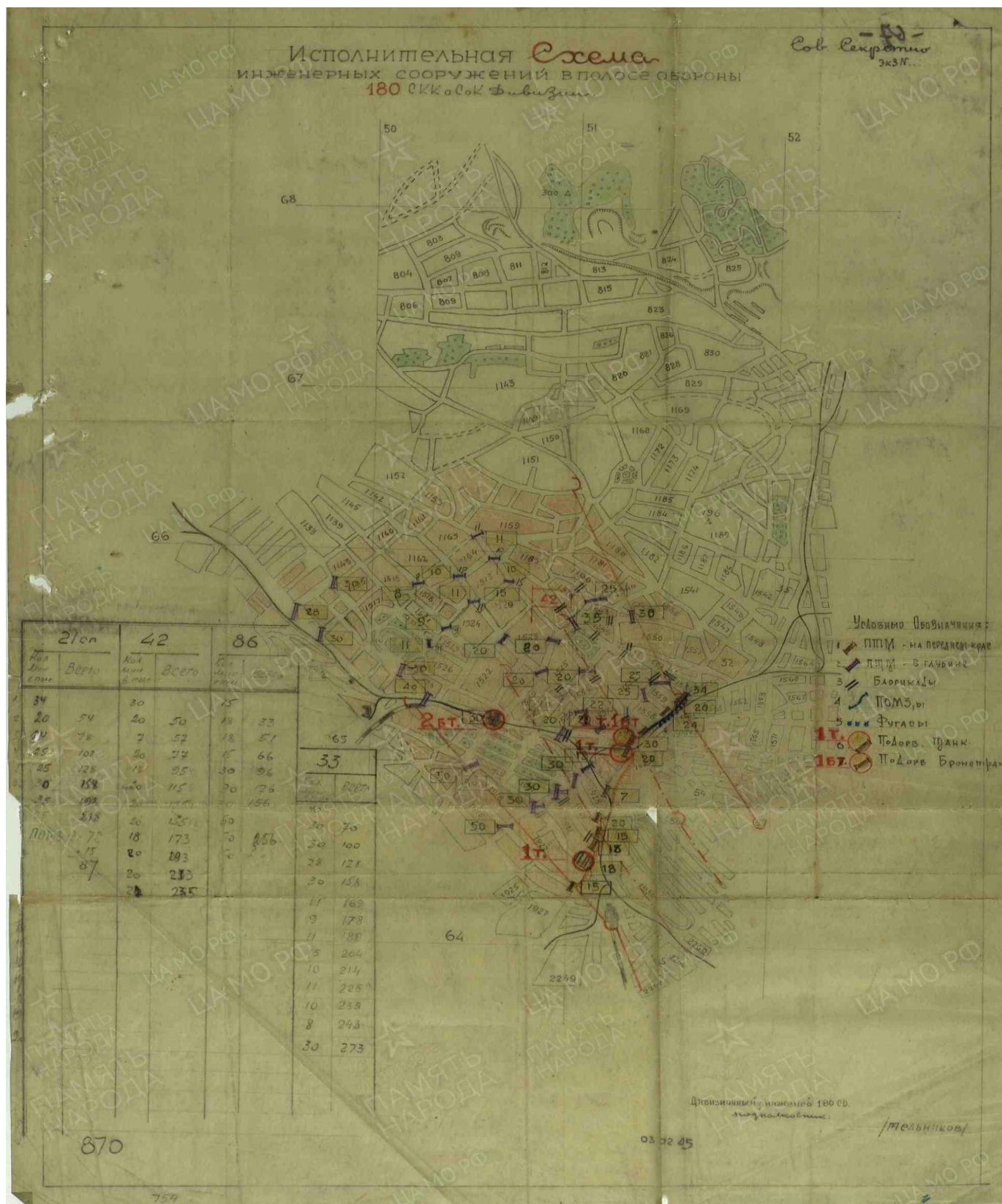
Ez a lehetőség azonban egyben felelősség is: nem szabad hagyni, hogy egy idealizáló, a valóságot elferdítő nézőpont gyökeresedjen meg az ostromot és a kitörési kísérletet illetően. Bizonyos tényeket ugyanis le kell szögezni: a védő katonák túlnyomó többsége kényszerből, és nem hivatástudatból, ideológiai elvakultságánál fogva harcolt a városban; a harcok elhúzódása pedig csak a szenvedés és terror idejét növelte, reális esély nem volt még részsikerek elérésére sem – különösen arra tekintettel, hogy három felmentési kísérlet (Konrad I-II-III. hadműveletek) is kudarcba fulladt. A „kitörés”, mint esemény, pedig még hadműveletként is csak nagy vonalakban értelmezhető: nem előzte meg komoly tervezés, az „egységek” működése nem volt összehangolva, nem voltak adottak a személyi- és anyagi állománybeli feltételek, az irányítás lényegében a kitörés megindulásának pillanatában kicsúszott a védők kezéből – ezáltal csak egy pánikszerű, rögtönzött menekülés valósult meg egyenesen a szovjet géppuskák és ágyúk tüzébe. A napokig tartó, városon belül kezdődő, majd a környező erdőkben véget érő mészárlás csak a statisztikai hibahatár mértékével megegyező számú kitörő számára jelentett valós menekülési lehetőséget; a zöm nem került el a halált, vagy a több éves szovjet hadifogságot (ami sokszor szintén a halálos ítéletet jelentette). Szerencsések voltak azok, akiknek sikerült dezertálni a kitörés megindulása előtt: ez volt a legbiztosabb mód a túlélésre. Ismert, bár ritkán hangsúlyozott tény továbbá, hogy a bekerítésből való kitörés a legfelsőbb német politikai akarattal, vagyis Adolf Hitler követelésével teljesen ellentétes volt: a Führer parancsa egyértelműen az volt, hogy a védők az utolsó töltényig, a halálukig védjék Budapestet. A magyar főváros feláldozása katonák tízezreivel, civilek százezzeivel együtt azonban egyrészt elkerülhető lett volna a háborúból való kiugrással, másrészt viszont teljesen fölösleges is volt: a szovjet előrenyomulást csak kis időre tudta lefékezni. Egyetlen „eredményének” az vélelmezhető, hogy Németországon belül pár kilométerrel Keletebbre tolta a szovjetek által elért végső határvonalat – ahol az

amerikai erőkkal találkozhattak. A háború kimenetele 1945 első hónapjaiban már senki számára nem lehetett kétséges (az elvakult náci propaganda által befolyásoltakon kívül), tehát mindez nem az utókor igazságtalan ítélkezése az elődök felett, hanem az áldozathozatal fölöslegességének bizonyítéka, amely a korban is széles körben ismert volt.

A rengeteg áldozat – legyen az szovjet, német, román vagy magyar állampolgár; katona vagy civil – emléke megköveteli, hogy Budapest ostromát és annak befejezését a lehető legkomolyabban vegyük, arról csak az igazságot fogadjuk el, és ebben semmi kompromisszumot ne kössünk. Csak így van értelme emlékezni a több tízmillió embernek halált okozó világháború azon jelenetére, amely fővárosunkban játszódott, és amelynek sebeit a mai napig magában hordja nem csak a város, de a lakosság jelentős része is.

XI. Térképmelléklet

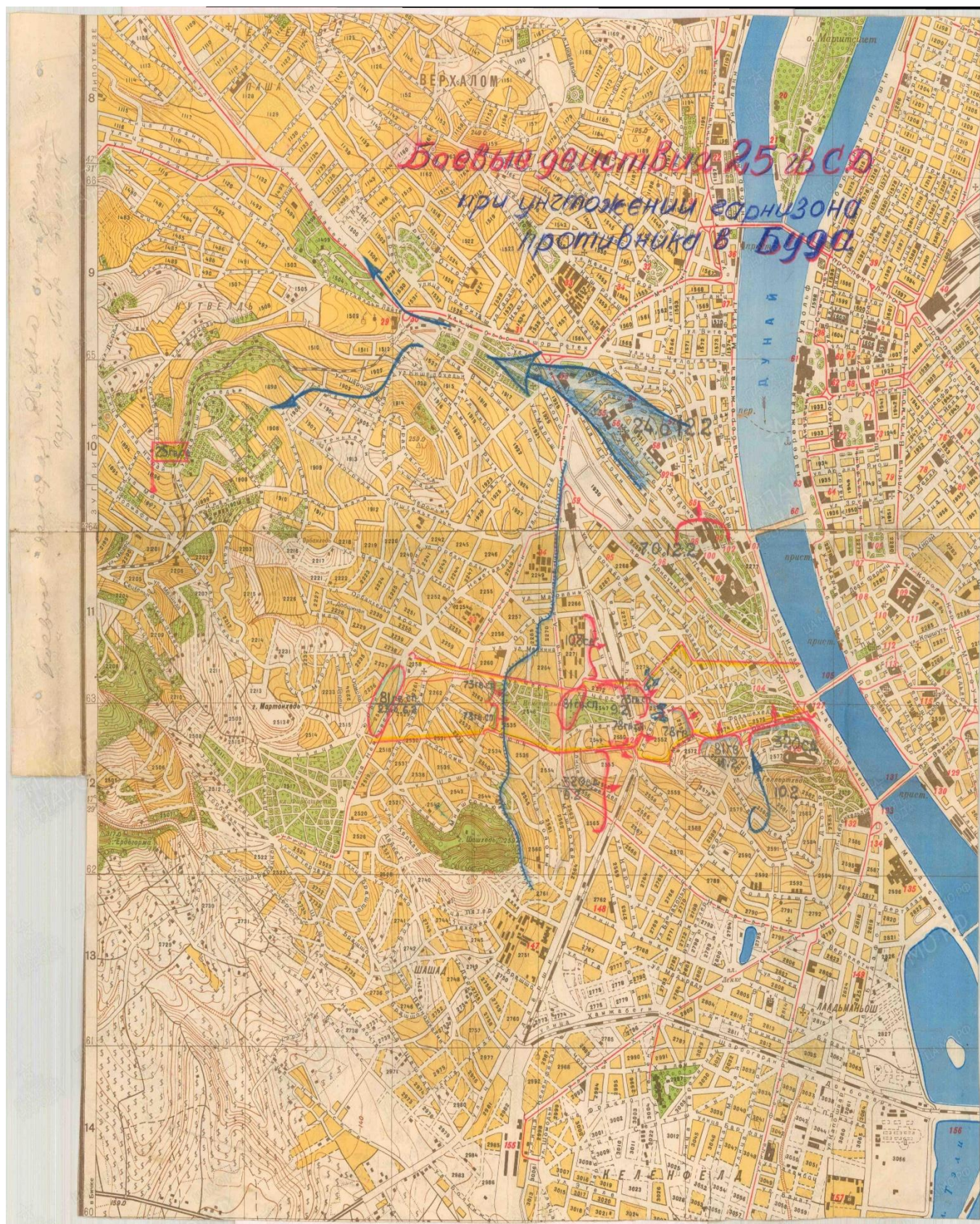
1. A 180. lövészhadosztály védőkörlete az utcák és harckocsizárak jelölésével

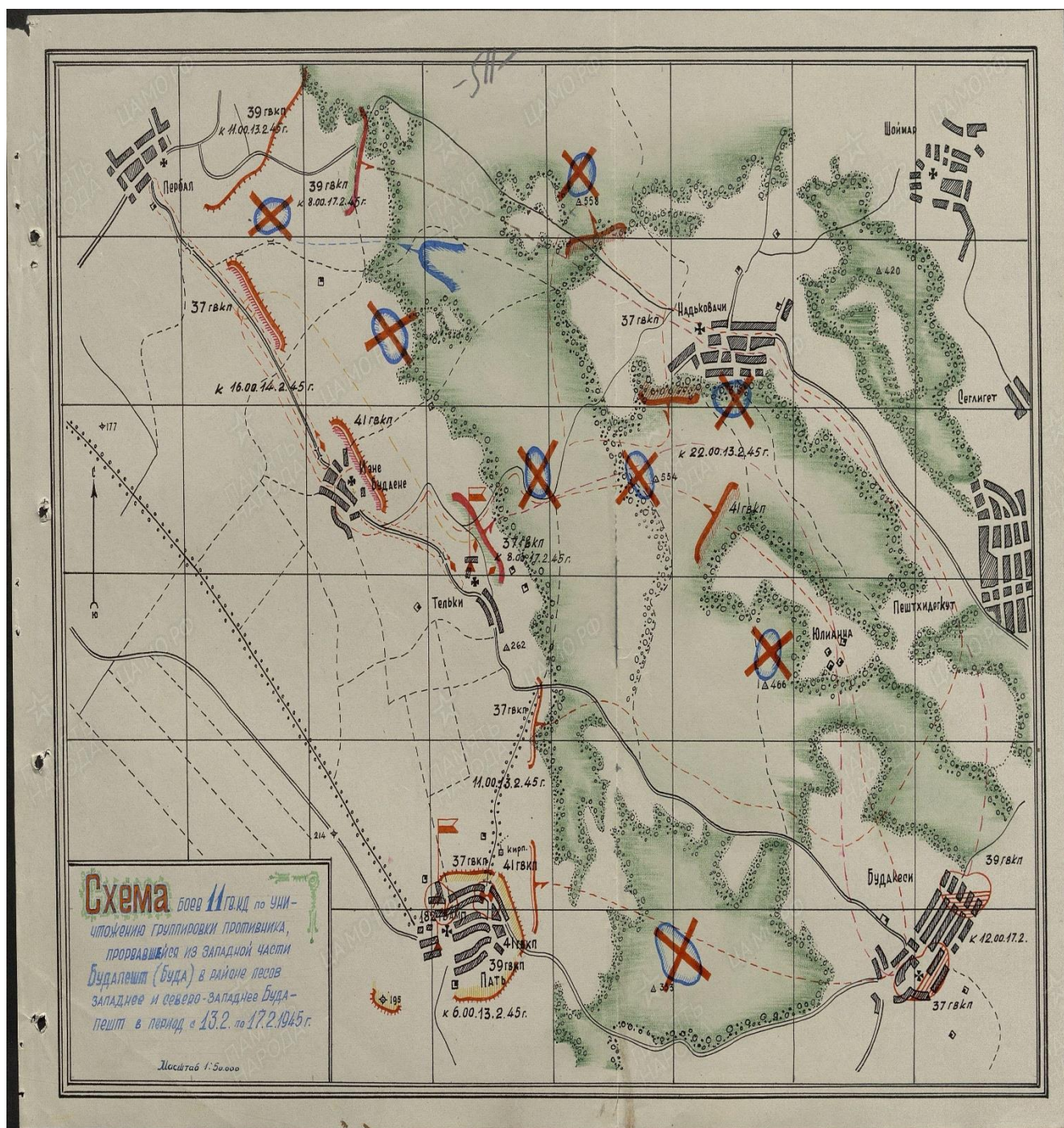
2. A 19. lövészadosztály vázlata a kitörés felszámolásáról a megsemmisített erők számszerű jelölésével, 1945. február 11–15.

4. *A kitörés főiránya a városon belül, 1945. február 11.*

6. A 11. gárda-lovashadosztály vázlatja a kitörés felszámolásáról, 1945. február 13–17.

XII. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Bundesarchiv-Berlin (BA-B) [Német Szövetségi Levéltár]

NS 19/1706

Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA) [Német Szövetségi Katonai Levéltár]

RH 11/25

Centralnij Arhiv Minisiztyersztva Oboroni Rosszizszkoj Fegyerciji (CAMO)
[Orosz Védelmi Minisztérium Katonai Irattára]

fond: 1087., opisz: 1., gyelo: 32. A 19. lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1102., opisz: 1., gyelo: 26. A 25. gárda-lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1158., opisz: 1., gyelo: 93. A 49. gárda-lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1158., opisz: 1., gyelo: 93. A 49. gárda-lövészhadosztály hadinaplója

fond: 13300., opisz: 0330197, gyelo: 0001. A 462. aknavető ezred hadinaplója

fond: 1428., opisz: 0000001, gyelo: 0021. A 180. lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1536., opisz: 1., gyelo: 121, A 252. lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1600., opisz: 1., gyelo: 14. A 297. lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1626., opisz: 1., gyelo: 23. A 316. lövészhadosztály hadinaplója

fond: 1653., opisz: 1., gyelo: 15. A 337. lövészhadosztály hadinaplója

fond: 240., opisz: 2779., gyelo: 1906., 1916., 1920. A 2. Ukrán front hadrendje és hadinaplója, 1945. február 1.

fond: 3472., opisz: 0000001., gyelo: 0228a. A 11. gárda-lovashadosztály jelentése a 23. lövészhadtestnek a kitörés felszámolásáról, 1945. február 12–17.

fond: 6634., opisz: 99526., gyelo: 5. A 99. lövészhadosztály 206. ezredének hadinaplója

fond: 857., opisz: 1., gyelo: 158. A 18. gárda-lövészhadtest hadinaplója

fond: 871., opisz: 1., gyelo: 105. A 19. lövészhadosztály egységeinek védekezési terve, 1945. február 9.

fond: 871., opisz: 1., gyelo: 105. Napi jelentések, 19. lövészhadosztály

fond: 871., opisz: 1., gyelo: 115. Kivonat a 23. lövészhadtest hadinaplójából, 1945. február

fond: 968., opisz: 1., gyelo: 233. A 180. lövészadosztály hadinaplója

fond: 968., opisz: 1., gyelo: 233. A 109. lövészadosztály hadinaplója

fond: 9715., opisz: 00001., gyelo: 0020. A 22. páncéltörő ágyús dandár napi összefoglalója, 1945. február 12.

fond: 9865., opisz: 0000001., gyelo: 0018. 52. tarackos dandár hadinaplója

fond: 9937., opisz: 1., gyelo: 45. A 109. nagy hatóerejű nehéz tüzérdandár hadinaplója

Diplomatische Dokumente der Schweiz (Dodis) [Svájci diplomáciai iratok adatbázisa]

Bericht an das Internationale Komitee vom Roten Kreuz erstattet von Friedrich Born, Delegierter für Ungarn [Friedrich Born magyarországi delegátus beszámolója a Nemzetközi Vörös Kereszt Bizottságának], Juni 1945.

<http://dodis.ch/18861>

(utolsó letöltés: 2019. február 1.)

Tyelegrafnoje Agentsztvo Szovjetszkogo Szojuza (TASZSZ)
[Szovjetunió Távirati Ügynöksége]

1945. februári jelentések

URL: <http://www.great-country.ru/articles/sss/vov/sib/194502.html?fbclid=IwAR13f1PRFm-xEkqAbzWDGW6lZe2IxfVwWjQIx6zvTpdH0Krk3AhqR3RvHaw>

(utolsó letöltés: 2019. február 1.)

Szakirodalom

Andrjusenko, 1966

I. Sz. Andrjusenko: A Duna hullámain II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 1966/1, 133–150.

Baranov, 2009

Ju. Baranov: Medal za gorod Budapest. *Rosszijszkoje vojennoje obozrenyije* 2009/11.

<http://www.coldwar.ru/rvo/112009/medal-za-gorod-budapesht.php>

(utolsó letöltés: 2019. február 1.)

Bognár, 2004

Bognár Zsolt: Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december – 1945. április). *KÚT* 2004/3–4. 99–113.

Csugunov, 1976

A. I. Csugunov – E. D. Szolovjev (szerk.): *Pogranyicsnyijevojszka v godi Velikoj Otyecsesztvennoj Vojni 1941–1945. Szbornyik dokumentov*. Moszkva, Nauka, 1976.

Dávid – Miklós, 2018

Dávid Zsolt – Miklós Tamás: Bocz Géza hadnagy naplója Budapest ostromáról és a kitörésről 1945. január 1. – március 28. *Hadtörténelmi Közlemények* 2018/1. 81–120.

Gosztonyi, 1998

Gosztonyi Péter: *Budapest lángokban*. Budapest, Móra, 1998.

Hingyi, 2018

Hingyi László: *Budapest ostroma 1944–45. Források Budapest ostromának történetéből*. Budapest, Etalon, 2018.

Krätschmer, 2010

Krätschmer, Ernst Günter: *Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS*. Pour le Mérite, Martensrade, 2010.

Kukin, 1986

V. Ty. Kukin: *Parenke iz Mordovii*. Moszkva DOSZAAF, 1986. URL: http://nozdr.ru/militera/prose/russian/kukin_vt/10 (utolsó letöltés: 2019. február 1.)

Maier, 1985

Maier, Georg: *Drama zwischen Budapest und Wien. Der Endkampf der 6. Panzerarmee 1945*. Osnabrück, Munin-Verlag, 1985.

Markó, 2005

Markó György (szerk.): *Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára 1944/45*. Budapest, PolgArt, 2005.

Máté, 1980

Máté György: *Budapest szabad*. Budapest, Móra, 1980.

Mihályi–Tóth–Tulok, 2018

Mihályi Balázs – Tóth Gábor – Tulok Péter (szerk.): *A Várnegyed ostroma. Buda 1944–45*. Budapest, Litea, 2018.

Moscsanszkij, 2010

Moscsanszkij I.B., Iszajev A.V.: *Triumfi i tragegyiji Velikoj vojni*. Vecse, Moszkva, 2010.

Nevenkin, 2014

Nevenkin, Kamen: *Bécs még várhat. A budapesti hadművelet bevezető szakasza*. Budapest, Peko Publishing, 2014.

Novikov, 2003

N. V. Novikov: B bojah za Budapest. In: A. Sz. Mülnikov (szerk.) *Iz Isztorija Kunsztkamerü 1941-1945*. Moszkva, Mazran, 144–148. URL: <http://kunstkamera.ru/images/history/65/pdf/novikov.pdf> (utolsó letöltés: 2019. február 1.)

Radnóti, 2014

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935-1946*. II. kötet. Budapest, Jaffa, 2014.

Sasso, 1982

Claude R. Sasso: *Soviet Night Operations in World War II. Leavenworth Papers No. 6.* Kansas, Combat Studies Institute, 1982.

Szabó, 2001

Szabó Péter: *Don-kanyar.* Budapest, Corvina 2001.

Számvéber, 1999

Számvéber Norbert (szerk.): *Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944-45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban.* Budapest, Petit Real, 1999.

Számvéber, 2018

Számvéber Norbert: *Páncélosok a budapesti csatában. 1944. október 29 – 1945. február 13.* Budapest, Jaffa, 2018.

Tóth, 1985

Tóth Sándor: *A Budai Önkéntes Ezred.* Budapest, Zrínyi, 1985.

Ungváry, 1998

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma.* Budapest, Corvina, 1998.

Ungváry, 2001

Ungváry Krisztián: Népiirtás, kollaboráció, megtorlás. A Szovjetunió emberveszteségei 1941–1945. In: Kőrösi Zsuzsa – Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001. IX. Magyarország a jelenkorban.* Budapest, 1956-os Intézet, 2001. 131–146.

Ungváry, 2013

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma.* Budapest, Corvina, 2013.

Ungváry, 2016

Ungváry Krisztián: Karl Pfeffer-Wildenbruch, Budapest és a kitüntetések. *Levéltári Közlemények* 2016. 259–270.

Thomas–Wegmann, 1998

Thomas Franz – Günther Wegmann: *Die Eichenlaubträger.* Osnabrück, Biblio, 1998.

Tolubko, 1979

V. F. Tolubko: *Nyedelin. Pervij glavkom sztratyegicseszkib.* Moszkva, Molodaja gvargyija, 1979. <http://profilib.com/chtenie/13801/vladimir-tolubko-nedelin-27.php> (utolsó letöltés: 2019. február 1.)

Winkler, 1995

Winkler Gábor (szerk.): *Szent János Kórház Centenáriumi Évkönyve 1710–1895–1995.* Budapest [Szent János Kórház], 1995.

Zaharov, 1975

Zaharov, M. V.: *Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása.* Budapest, Zrínyi, 1975.